

ŽUPNA CRKVA U NEREŽIŠĆIMA NA BRAČU

JOSIP FRANULIĆ
G D I N J

UDK 272.5
Izvorni znanstveni rad

U prigodi 400. obljetnice izgradnje župske crkve u Nerežišćima na Braču, Auktor istražuje povijest te crkvene građevine. Na temelju arhivske građe i postojeće literature, prati tri crkve susljedno građene na istom mjestu: *prva* do 1593.g.; *druga* 1593 - 1730.g.; *treća - danas postojeća* kojoj Auktor posvećuje većinu članka.

Auktor posebnu pažnju posvećuje spomenicima kulturnog i vjerskog života u crkvi u Nerežišćima: oltari, orgulje, zvona, grobovi, sakristija, metalni predmeti, tekstilni predmeti, kipovi, slike, knjige, rukopisi.

Nakon toga analizira liturgijski život preko misnih slavlja, sakramenata, časoslova, propovijedi, procesija, biskupskih pohoda i vjeronauka.

U posebnom poglavlju obrađuje poteškoće kroz koje je prošla crkva i župa pred II. svjetski rat, za vrijeme rata i neposredno poslije II. svjetskog rata.

Na pročelju nerežiške župne (arhiprezbiteralne) crkve, povrh njezina središnjeg ulaza, prije 400 godina postavljen je u kamenu urezan latinski natpis¹ koji u hrvatskom prijevodu glasi: "*POMOĆU I NASTOJANJEM DIČNOGA KNEZA IVANA RIVE OVAJ HRAM DJEVICE BOGORODICE PODIGLI SU NEREŽIŠĆANI 1593.*" Od te crkve danas je očuvan samo središnji dio pročelja s velikom ružom i unutarnji pločnik srednje lađe s nadgrobnim pločama.

Iznad navedenog natpisa nahodi se grb spomenutog kneza, inače predstavnika mletačke vlasti, koju je Brač u to doba priznavao. Da se do danas očuvao dotični grb i natpis - koji očito preuveličava kneževu ulogu u gradnji crkve podignute prinosima pučanstva - treba zahvaliti činjenici što je postavljen na zgradi u crkvenom vlasništvu. Tako je bio izuzet od naredbe

1. IOANNIS A RIPA ORNATISS(imi) / COMITIS OPE CVRAQ(ue) VNIVER / SITAS NERE-SIS VIRGINIS DEI / PARE TEMPLV(m) HOC EREXIT / MDLXXXIII. Fotografiju grba i natpisa vidi u: D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača, Brački zbornik 6*, Supetar 1968, 182.

koju je stoljeće nakon njegova postavljanja, dotično 1691. godine, izdao mletački senat, naime "da se hvalisavi natpisi, grbovi i spomenici gradskih knezova brišu i otuku".²

Četiristota obljetnica toga natpisa liturgijski se obilježava 13. srpnja 1993. godine, na svetkovinu mjesne zaštitnice sv. Margarite, djevice i mučenice.³ Prije stotinu godina na isti je dan bila svečano obilježena 300. obljetnica toga natpisa, o čemu je bio izvijestio onodobni građanski tisak. Slavlje je tada predvodio hvarski biskup, naslovni nadbiskup, Fulgencije Carev i blagoslovio novi kip sv. Margarite, s kojim je te godine bio prvi put obavljen ophod. Uz ostale priredbe toga dana, navečer je koncertirala mjesna filharmonija, nedavno osnovana pod vodstvom maestra Martonija, i bio je priređen vatromet.⁴

1. Prva crkva: do 1593. godine

Nerežiška župna crkva smještena je na vrhu brijega usred dotičnog mjesta. Sam položaj crkve ukazuje na staro postanje. Predio kojim se uspinje do crkve naziva se "Kopila" što znači "gomila", "stog" trave, zemlje ili kamenja.⁵ To bi u konkretnom slučaju moglo ukazivati na obrednu gomilu, dakle kultno mjesto otprije na istom mjestu. Često su se, naime, naše starije crkve podizale na takvim gomilama ili uz njih.⁶

Crkva se u pisanim vrelima spominje već u 13. st.,⁷ a zacijelo je i koje stoljeće starija. To se može opravdano pretpostavljati, jer je u njezinoj ne-

2. C. FISKOVIĆ, *Najstariji grb* (Splita), u *Sveti Duje (Prilog za Sudamju), Slobodna Dalmacija* br.14523 od 7. V. 1991,10; J. KOVACIĆ, *Zapisi o crkvama u Hvaru*, Hvar 1982, 25. - Da je dotična naredba bila provedena i na necrkvenim zgradama u Nerežišćima, dokaz je otučeni kneževski grb na latinskom natpisu protiv parničenja iz 1545. godine, koji je stajao na staroj upravnoj zgradi. Fotografiju natpisa s otučenim grbom vidi u: D. VRSALOVIĆ, n. dj., 187.

3. Rodom iz Antiohije u Pizidiji, podnijela mučeništvo za Dioklecijanovih progonstava. Usp. Istituto Giovanni XXIII. della Pontificia Università Lateranense, *Bibliotheca Sanctorum VIII*, Roma 1967, 1150-1166. - *Rimski Martirologij* bilježi njezin spomendan 20. srpnja. Kako navode kritički - "bolandistički" - životopisi svetaca (*Acta sanctorum*), njezin se spomendan u Zapadnoj crkvi svetkuje 13. i 20. (u Istočnoj 17.) srpnja. U Nerežišćima, gdje joj je crkva podignuta oko 1300. godine, već u 16. st. - kako se doznaje iz pisanih vrela - svetkuje se 13. srpnja.

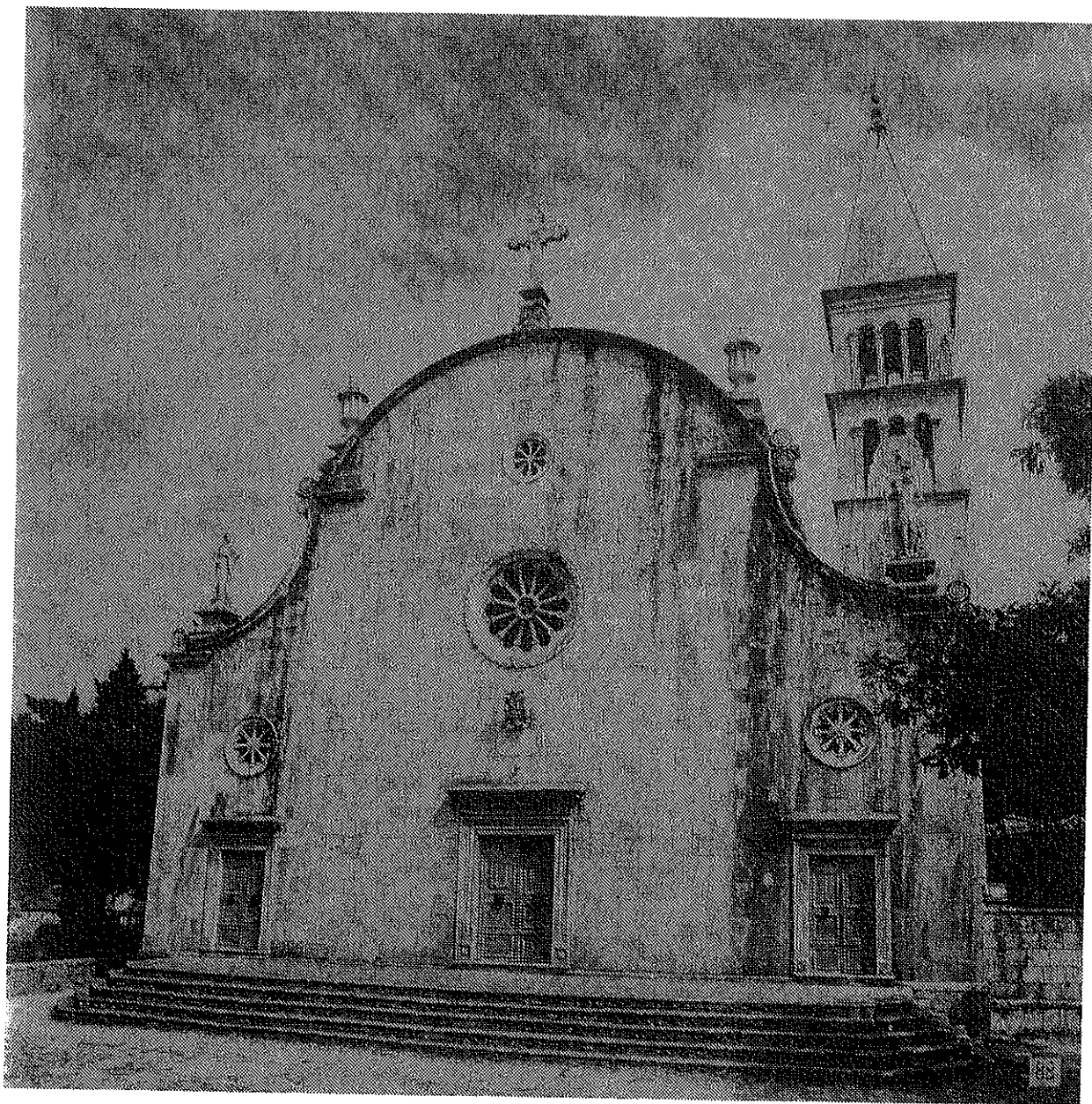
4. *Il Dalmata* (Zadar) br. 55 od 12. VII. 1893. - Navedeno prema: A. JUTRONIĆ, *Bibliografija otoka Brača, Brački zbornik 9*, Supetar 1971, 85-86.

5. P. ŠIMUNOVIĆ, *Toponimija otoka Brača, Brački zbornik 10*, Supetar 1972, 238 (462); J. KOVACIĆ, *Nerežiške baštinske putositnice*, u *Bračka Crkva 4* (1982) 1,6.

6. A. ŠKOBALJ, *Obredne gomile*, Sv. Križ na Čiovu 1970, passim.

7. M. VRSALOVIĆ, *Prilozi iz bračkih starina*, u *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku L*, Split 1932, 282-283, 285.

posrednoj blizini bio knežev dvor: sjedište građanske vlasti za cijeli otok preko osam stoljeća. Nerežišća su, naime, postala otočko upravno središte 1000. godine i upravo je ta godina bila uklesana na staroj upravnoj zgradi.⁸

1. Pročelje nerežiške župne crkve sa zvonikom. Iznad središnjeg ulaza grb i natpis iz 1593. godine. (Vidi bilj. 1.). Crkva je dobila današnji izgled u vremenu od 1730. godine.

8. A. CICCARELLI, *Osservazioni sull'isola della Brazza*, Venezia 1802, 47.

Kad je u 15. st. gotički stil na otoku zahvatio crkveno i svjetovno graditeljstvo, Fisković smatra da je i dotična crkva bila povećana.⁹ U 400-godišnjem razdoblju, tijekom kojega pratimo njezin izgled, može se govoriti o trima crkvama susljedno sagrađenima na istom mjestu. Prva je ona do 1593. godine, kad je bila povećana. Druga je ta povećana, koja je tako ostala do 1730. godine. Treća - ova današnja - počela se graditi navedene godine i dovršena je 1752. godine.

Prvi poznati opis crkvene ponutrice datira iz 1579. godine. Posvećena crkva imala je tri oltara: veliki sv. Marije s palom te pobočne oltare sv. Katarine s velikim svetičnim likom i Svih svetih s malom palom. Presveti se Sakrament čuvao u drvenom kovčežiću obloženu staklom. Taj je bio pohranjen u drvenom ormariću na podnožju pale velikog oltara. U crkvi su bile galerije ("*ponticellae*") koje je trebalo obnoviti i oslikati. Bilo je naređeno da se uklone zidovi i daske s letvama koje su iznutra dijelile crkvu, oko koje je bilo groblje.¹⁰

U prigodi svojega pohoda 1585. godine biskup Petar Cedulini svjetovao je župljanima neka povećaju crkvu, o kojoj je tada zapisano da nije obijeljena i da joj krov prokišnjava. Prezbiterij nije imao prozora, a na vanjskom crkvenom zidu bio je sunčani sat.¹¹

Nebriga oko uzdržavanja crkve bila je tolika da je trebalo poduzeti oštre sankcije: u lipnju 1590. godine župljani su dobili rok do Svih svetih da crkvu obijele i prepokriju. Ako to zanemare učiniti, ona će pasti pod interdikt (= zabrana bogoslužja). Velika se nemarnost očitovala u činjenici što crkva ni na jedan Marijin blagdan nije svetkovala svojega naslovnika pa je iste godine za to bio određen blagdan Marijina rođenja.¹²

Naredba o uređenju crkve nije bila izvršena u propisanom roku. U svibnju 1591. godine crkvinari navode Cedulinijevu generalnom vikaru kao uzrok nedostatak novca. Obvezali su se - ako bude dobra ljetina - do listopada izvršiti što je bilo naređeno.¹³

9. C. FISKOVIĆ, *Ignacije Macanović i njegov krug*, u *PPUD (Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji)* 9, Split 1955, 225-238.

10. J. FRANULIĆ (s latinskog preveo), *Valierova vizitacija hvarske biskupije 1579. godine, Prilog vjesnika hvarske biskupije 1976*, 56-57.

11. J. FRANULIĆ, *Crkvene prilike u Nerežišćima na Braču po zapisnicima biskupskih vizitacija (1585.-1928.)*, diplomatska radnja, Split 1976, 7.

12. Isto.

13. Isto, 7-8.

Radovi su se izvodili još i 1593. godine, kako i danas na crkvenom pročelju svjedoči natpis, kojemu se ove godine obilježava 400. obljetnica postavljanja.

2. Druga crkva: od 1593. do 1730. godine ¹⁴

Iz zapisnika biskupskog pohoda, obavljenoga 1593. godine, doznajemo da se Presveto tada čuvalo u crkvi sv. Margarite. Tri godine nakon toga još je trajalo uređenje crkve. Tada je biskup pospješio posao koji bi morao završiti kroz dva mjeseca, da bi se crkva na jesen mogla posvetiti. Nigdje se u zapisnicima biskupskih pohoda ne navodi je li bila posvećena, ali se ipak može tvrditi da nije. Završetak je radova, naime, bio uvjet za njezinu posvetu. Slijedeće godine crkva je, doduše, pokrivena crijepom, ali još nije bila popločana, zidovi nisu obijeljeni i krstionica nije bila izgrađena. Crkvena ponutrica nije do kraja bila uređena ni 1604. godine.

Neshvatljivo je kako su sedam godina nakon što je bila pokrivena crijepom morali ponovno mijenjati njezin pokrov. Postojala je pogibao da se on sruši pa je biskup 1605. godine nahodi otkrivenu. Naredio je da se u njoj ne celebrira, a Presveto neka se prenese u crkvu sv. Margarite.

Podroban opis te crkve - druge u nizu crkava sagrađenih na istom mjestu - imamo iz 1627. godine. Do njezina glavnog ulaza prema zapadu dolazilo se preko šest kamenih stuba. Druga su dva ulaza bila na sjevernom i južnom crkvenom zidu. Na crkvi je bilo šest prozora, a u zvoniku tri zvona. Neposvećen veliki oltar imao je podnožje s dvjema stubama. Prezbiterij, u koji se ulazilo preko triju stuba, zatvarale su kamene ograde sa stupićima. Sakristija je bila s južne strane crkve, u prizemlju zvonika. Druga su dva neposvećena oltara bila ovih naslovnika: prvi sv. Jurja, s ikonom koja je predstavljala toga sveca, i drugi sv. Mihovila. Taj je oltar sagrađio Mihovil Petricio i za nj dao izraditi drvenu ikonu s likovima sv. Mihovila, Jeronima i Frane. U crkvi je bilo šest grobova, a župniku je bilo naređeno da napravi grob za sebe i nasljednike.

Tijekom prve polovice 17. st. još je u trima zapisnicima biskupskih pohoda opisana crkvena ponutrica. U njoj je 1633. godine bilo već pet oltara. Na velikom oltaru, sagrađenu te godine, bila je "*prelijepa pozlaćena*

14. Isto, 8-9.

ikona" s likom Bogorodice u sredini, a sv. Ivana Krstitelja i sv. Katarine sa strana. Na oltaru - pred kojim su gorjele uljanice u trima visećim kandilima - također su bili kipovi sv. Petra i sv. Nikole.

U crkvenoj lađi na sjevernoj strani bila su dva oltara: već spomenuti sv. Mihovila te oltar Navještenja sa slikom Gospe i anđela u času navještenja.¹⁵ I na južnoj strani također su bila dva oltara. Prvi je bio oltar sv. Ružarija, podignut oko 1637. godine, i na njemu stara slika s velikog oltara. Već 1645. godine na oltaru Ružarija nahodimo sliku Gospe s otajstvima krunice.¹⁶ Drugi je oltar bio već spomenuti sv. Jurja sa svečevom ikonom. Osim na velikom, još se celebriralo samo na oltaru Ružarija.

Usred crkve bilo je veliko raspelo, a lijepo urešena propovjedaonica bila je pričvršćena uza zid povrh sjevernih crkvenih vrata. Sakristija je bila pod zvonikom, koji do 1637. godine još nije bio dovršen. Crkveno ruho čuvalo se u dvjema škrinjama, smještenima u prezbiteriju. U crkvi su tada bile dvije ispovjedaonice.

Tijekom druge polovice 17. st. još se u crkvi spominju oltari sa slijedećim naslovima : sv. Jacint, Gospa Karmelska, sv. Ante Padovanski, sv. Ivan i Petar.

Godine 1702. bilo je naređeno da se za svećenstvo nabave nove klupe u koru kod oltara, a 22 godine nakon toga da se izgradi nova sakristija.

Biskup Rajmund Asperti blagoslovio je 13. V. 1712. godine groblje oko crkve i naredio neka ga ograde zidom, kako bi se spriječilo ulaženje životinjama.

Zacijelo u nedostatku prikladnije prostorije, polovicom 17. st. župnik je u crkvi održavao školsku obuku malobrojnoj djeci. Inače, već 1604. godine župni pomoćnik djelovao je kao učitelj u privatnoj školi, predavajući - uz ostale predmete - također i kršćanski nauk.¹⁷

15. Do danas je na istoimenom oltaru (vidi pod 3.1.5.).

16. Isto kao u bilj. 15. (vidi pod 3.1.3.).

17. J. FRANULIĆ, n. dj., 48. - Organizirana državna pučka škola u Nerežišćima (sa svećenicima domorocima kao prvim učiteljima, a do 1860. godine s mjesnim župnikom kao ravnateljem) postoji od 1798. godine, otkad ima neprekinuti slijed do danas. - Sud je u Nerežišćima za cijeli Brač bio od 1000. do 1. I. 1827. godine. Općina u današnjem smislu (jer je mjesto bilo otočko upravno središte preko osam stoljeća) datira iz 1806., dotično 1823. godine. Pošta je u mjestu otvorena 11. XII. 1867. godine (podatak iz arhiva *Poštanskog muzeja* u Zagrebu; u Dalmaciji, inače, nije bilo organizirane pošte do 1810/11. godine).

3. Treća crkva: od 1730. godine do danas¹⁸

Izgradnji današnje crkve prethodilo je odobrenje bračkoga kneza, koji je 1726. godine dopustio zastupnicima crkve da mogu utrošiti novac svih mjesnih bratovština, kako bi se crkva povećala izgradnjom novih kapela ili pak na drugi prikladan način. Ta je, dakle, godina bila odlučujuća za izgradnju današnje crkve, u kojoj je od starije - s natpisom i kneževim grbom iz 1593. godine - ostao središnji dio pročelja s dotičnim natpisom i velikom ružom te nadgrobne ploče u pločniku srednje lađe.

Povećanje dotadašnje - a izgradnja današnje - crkve započela je 1730. godine, kad je sagrađena sjeverna pobočna lađa, koja se sastoji od triju povezanih kapela. Na isti je način bila sagrađena i južna lađa pa je obadvije sa šest svodova 1734. godine presvodio protomajstor Josip Corvino, koji je slijedeće godine izvršio presvođivanje glavne crkvene lađe. Uz Corvina sudjelovali su u toj prvoj fazi gradnje zidari iz bergamske obitelji Licini.

Dok su se 1731. godine izvodili radovi na crkvi, u ime Nerežišćana onodobni župnik zamolio je biskupa-pohoditelja neka dopusti prodati crkvena zemljišta i vrtove, koji rode slabo ili nikako, te da se dobit uloži u nastavak započete gradnje. Na to su se odlučili jer su se bili iscrpili fondovi bratovština, a novim se prinosima nije moglo više opterećivati siromašno pučanstvo. Biskup je odmah dopustio kako su zatražili, naime da dotična zemljišta mogu staviti na dražbu.

Nakon radova, izvedenih na crkvi 1735. godine, uslijedio je deset godišnji zastoj. Svršetkom 1745. godine, nastojanjem župnika i mjesnih prvaka, okupljeni puk s crkvenim zastupnicima zaključio je da se prihodi crkvenih dobara, milodari i zajmovi potroše u nastavak započete gradnje, naime da se sagrađi zvonik, prezbiterij i sakristija te da se dovrši pročelje i krovšte.

Tijekom slijedećih godina, dok su se izvodili radovi, po potrebi su se okupljali mještani, udruženi u bratovštine, i odlučivali što će se činiti. Zaključci zbora, sastavljeni na talijanskom jeziku - Brač je tada bio pod Mlečanima - nazočnima bi se odmah prevodili na hrvatski, kako bi ih svi okupljeni mogli razumjeti.

18. Za cijelo ovo poglavlje vidi: ŽAN (Župni arhiv Nerežišća), *Blagajnički dnevnik Crkvinarstva župne crkve* (prvotno *Računska knjiga Bratovštine Presv. Sakramenta*) u više svezaka, počam od 1745. godine (do 1896. godine pisani talijanskim jezikom); C. FISKović, n. dj. (kao u bilj. 9); J. FRANULIĆ, n.dj., 9-11.

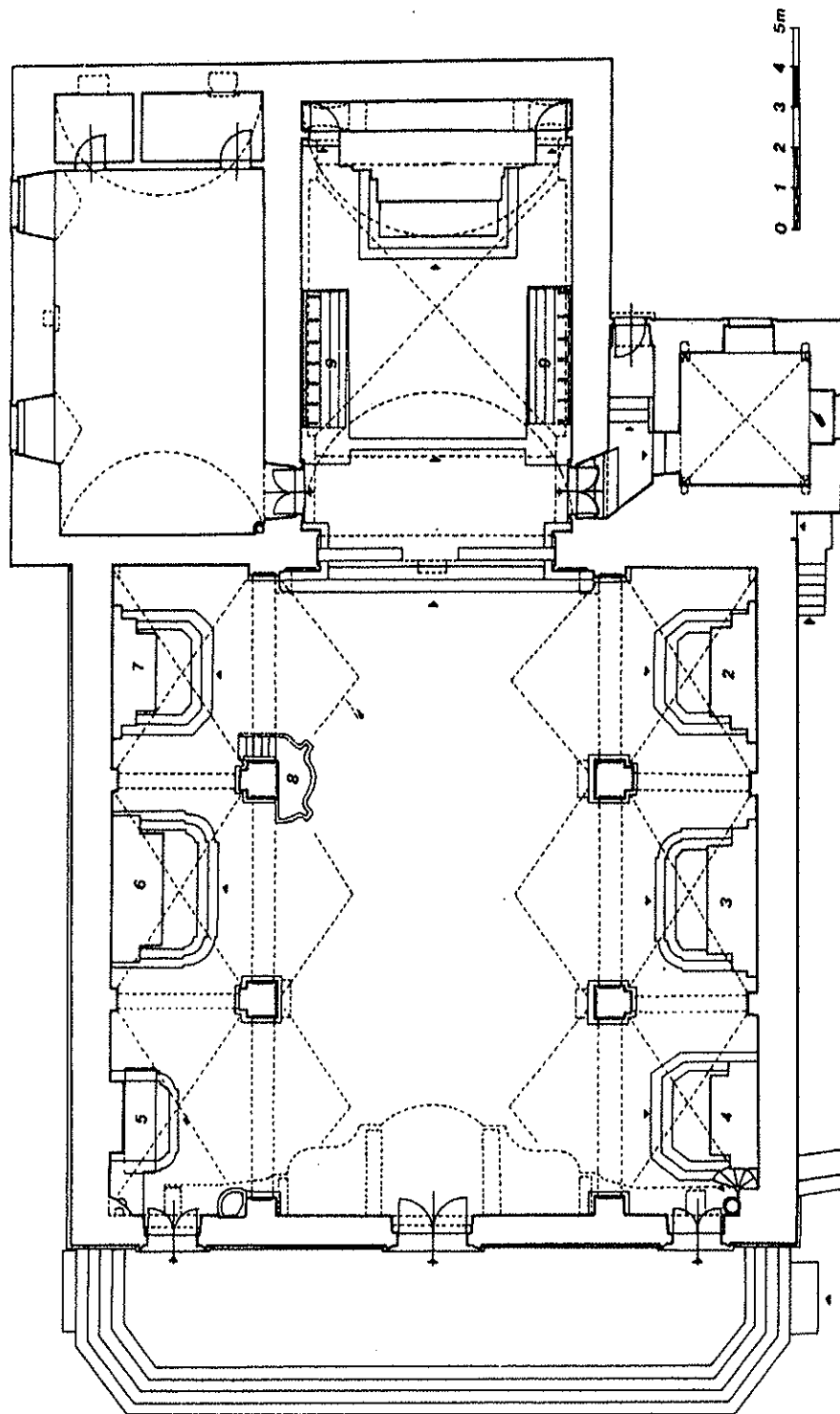
Sredinom svibnja 1746. godine stigao je iz Trogira u Nerežišća proto-majstor Ignacije Macanović. Nakon što je 30. VI. iste godine u temelje zvonika stavljena olovna kutija sa svetačkim relikvijama, pod Macanovićevim vodstvom započelo se zidanjem zvonika i usporedno s njim gradnjom prezbiterija. Uz domaće (Harašić, Juričević, Lisica, Škarpa, Štambuk, Vitaić i Voljilo te po dvojica Dubravčića, Kevešića i Orlandinija) radili su i talijanski (Battara, Carrara, Pugliese, Secondini) majstori.

Duša i pokretač radova u drugoj - prva je bila od 1730. do 1735. godine - i završnoj fazi radova na izgradnji crkve bio je nerežiški župnik, poslije šibenski biskup, dr. Jeronim Bonačić. Upravo njegovoj ažurnosti i pedantnosti u uređivanju treba zahvaliti što se detaljno može pratiti slijed radova na izgradnji crkve te dotičnih nabava i isplata. U svezi s računskim poslovanjem (isplatama majstora i materijala) Bonačić je imao velikih teškoća s crkvenim blagajnikom Franom Defilippisom. U ime crkve s njime je Bonačić stupio u parnicu na zadarskom i mletačkom sudu, koji su presudili u korist crkve. U vođenju radova na crkvi - i s tim u svezi s dotičnim parnicama - Bonačić, inače zauzet i prerevan pastoralac, nije žalio truda, napora i troškova, tako da su ga župljani nazvali braniteljem njihove crkve i mjesnih bratovština.

Nakon četiri godine rada zvonik je bio dovršen 1750. godine. Te se godine radilo na kamenim dijelovima pročelja i prezbiterija. U izgradnji te velebne crkve bio je angažiran veliki broj ljudi. U bračkim kamenolomima brao se kamen koji su vukli volovi; vapno se pripravljalo na Šolti, pijesak se na konjima donosio iz Splitske na Braču, drvena je građa stizala iz Rijeke, a crijep iz Mletaka. U jesen 1751. godine crkva još nije bila pokrivena crijepom, a za sve vrijeme izvođenja radova Presveto se čuvalo u jednoj od pokrajnih kapela, koja je provizorno bila zatvorena daskama i rešetkama.

Tijekom 1750. godine velika ruža na pročelju ostakljena je - do danas dijelom očuvanim - okruglim mletačkim staklima.¹⁹ Popravljen je stara velika i jedna mala oltarna pala, a izradbu četiriju manjih slika naručili su u Splitu. Svršetkom 1752. godine bili su gotovi izvanjski radovi na crkvi pa se onda nastavilo uređenjem njezine ponutrice, sve po Macanovićevim nacrtima.

19. Takva stakla, uokvirena i povezana u olovnu mrežu, očuvana su još na pojedinim dalmatinskim crkvama, a potječu najviše iz Muranskih ljevaonica u Mlecima. Usp. Zborni djelo, *Viški spomenici*, Split 1968, 146.

Oltari

- 1- Svete Marije
- 2- Gospe Karmelske
- 3- Gospe od Ruzarije
- 4- Presv. Trojstva
- 5- Navještenja Marijina
- 6- Sv. Križa (Duša Čistilišta)
- 7- Sv. Ante Padovanskog
-
- 8- propovjedaonica
- 9- korska sjedala
- drveni dijelovi

**KUD 'BRAĆE RADIĆA' N. ZAGREB
 PLANOTEKA - LIST 104
 IZMJER: D. Kremenčić
 8. 92.**

2. Tloris nerežiške župne crkve. Smještena je u smjeru istok (glavni oltar) - zapad (pročelje). Sa sjeverne strane prezbiterija je sakristija, a sa južne zvonik.

Crkvu je posvetio hvarski biskup Joakim M. Pontalti 1764. godine. Za taj čin bio je određen blagdan Marijina prikazanja u hramu, ali se zbog nevremana posveta obavila sutradan. U prigodi posvete crkve biskup je bio naredio neka se na vidnu mjestu postavi kamena ploča s nadnevkom posvete i imenom biskupa posvetitelja, što nije bilo izvedeno.

Nakon njezine posvete pojedine bratovštine u crkvi podižu pokrajne oltare (o njima od 3.1.2. do 3.1.7.) svojih zaštitnika.²⁰ Godine 1777. izrađena je propovjedaonica, a sedam godina nakon toga krstionica. Crkveni se inventar popunjavao srebrninom iz Mletaka.

Svršetkom 18. i početkom 19. st. po crkvenim uglovima i u sakristiji nahodile su se mnoge kamenice s uljem pojedinih bratovština pa su biskupi na svojim pohodima određivali neka se za njih nađe prikladnije mjesto.

Tijekom 19. st. u crkvi je izvedeno slijedeće: 1838. godine postavljena su unutarnja staklena vrata ("busola") na središnjem ulazu; 1854. godine drvodjelac Cerasati izradio je troja masivna crkvena vrata;²¹ 1877. godine Federico Toscano isklesao je kamenu balaustradu²² koja dijeli prezbiterij od glavne crkvene lađe, a crkveno pročelje dopunio je kamenim ukrasima: križem, dvjema vazama s plamenom te kipovima sv. Jurja, bračkog zaštitnika (nad južnim ulazom) i sv. Margarite, nerežiške zaštitnice (nad sjevernim ulazom).

Ozbiljna nastojanja da se, zbog osjetno povećanoga broja pučanstva, prije Prvoga svjetskog rata crkva produži, nisu se ostvarila.²³ U zapisniku biskupskog pohoda 1928. godine čitamo kako se u crkvi i sakristiji opaža

20. Francuska vlast je 1807. godine ukinula sve bratovštine osim onih pod naslovom Presv. Sakramenta. Dok je prije svaki oltar u župnoj crkvi imao svoju bratovštinu, koja ga je podigla i opremila te se za nj brinula, nakon njihova ukidanja sav je teret uzdržavanja crkve pao na jedinu neukinutu bratovštinu. Bratovštine "kao jaka samosvijesna i samoupravna narodska tijela nisu prijale totalitarnom carskom režimu. (...) Stara aristokracija imala je više sluha za volju naroda izraženu kroz bratovštinske udružbe nego -demokratski- Francuzi. Uostalom, ukidanje ovih ustanova i zapljena njihove imovine bio je zgodan način da se popuni državna blagajna. Tako su nestale brojne bratovštine i samostani u Dalmaciji, često nas zauvijek lišavajući dragocjenih kulturnih svjedočanstava". Usp. J. KOVAČIĆ, *Zapisi ...*, 219.

21. Na svih šest vratnica su mjedene lavlje glave i na njima rukohvat u obliku koluta (kao, primjerice, na Kneževu dvoru u Dubrovniku).

22. U lokalnom se govoru te ograde nazivaju "lavići"; po svojoj su, naime, prilici nekoć tu stajali (mletački?) lavovi.

23. O takvim je nastojanjima svojedobno izvijestio građanski tisak. Usp. *Il Dalmata* (Zadar) br.10 od 4. II. 1904. - Navedeno prema: A. JUTRONIĆ, n. dj., 108. - Potrebu povećanja crkve bilježe i dijecezanski šematizmi tiskani pred Prvi svjetski rat, poimence oni iz 1905, 1908. i 1912. godine.

velika vlaga od koje su oštećeni crkveni zidovi. Stoga je nakon pet godina obnovljena krovna konstrukcija i crkva pokrivena novim crijepom (15.700 komada).²⁴ U jesen 1932. godine klesar Juraj Jakšić iz Donjega Humca obnovio je oštećeni sjeverni ugao vanjskoga pročelnog zida.

Godine 1953. uvedena je u crkvu električna struja, a četiri godine nakon toga darovao je Ivo Gardilčić veliki kristalni svijećnjak nasred crkve. Crkvena ponutrica obojana je 1962. godine.²⁵ Kameno-mramorni oltar prema puku na sredini prezbiterija²⁶ postavljen je u drugoj polovici lipnja 1972. godine. U prigodi biskupskog pohoda 30. VI. 1973. godine posvetio ga je biskup Celestin Bezmalinović i u njega stavio relikvije svetih mučenika Dujma i Fortunata.²⁷ Crkva je ozvučena 1978. godine, a slijedeće je godine dobila nove drvene klupe. Sakristija je pak popločana kamenom 1986. godine.

Pred crkvom, nasred crkvenog dvorišta (zvano "čimatorij"), stoji 4 m visok kameni križ s urezanim nadnevkom 23. studenoga 1858. godine.²⁸ Na obziđivanju dotičnog dvorišta radilo se 1861. i 1895. godine. Crkveni okoliš uređen je 1927. godine nastojanjem crkvinarstva, općinske uprave i pučanstva te prinosima iseljenika u domovini i prekomorskim zemljama.

3.1. Oltari

3.1.1. *Glavni oltar: sv. Marije.* Izgrađen je prema nacrtu koji je protomajstor Ignacije Macanović napravio u kolovozu 1752. godine. Kamene dijelove oltara izradio je nerežiški kamenorezac Jeronim Harašić, a mramorne je iz Mletaka poslao kipar Lodovico Foressini. Očuvani su isplatni računi za dragocjen materijal toga velebnog oltara, na kojemu ima veronskog i "francuskog" crvenog, "antiknog" i "afričkog" zelenog te žutog mramora.²⁹ Na dovršenje toga već započetog oltara obvezao se 1758. godine

24. U svrhu proviđanja sredstava za uređenje krova bilo je unovčeno 750 g crkvenoga zlata.

25. Prije toga bila je obijeljena 1904. godine, a u 19. st. četiri puta.

26. Rad kamenoklesara Lovre Jakšića iz Donjega Humca, a - kako je na oltaru urezano - "Dar Andrije Bezmalinović - Većeta" (nerežiški iseljenik u SAD).

27. Kao bogoslov posredovao sam nabavu dotičnih relikvija u olovnoj kutijici kod Nadbiskupskog ordinarijata u Splitu.

28. Osim navedenog nadnevkca, na podnožju križa još je urezano: NA POŠTENJE / 3 OT.(če naša) 3 Z.(dravo) M.(arijo) 3 S.(lava) O.(cu) / 3 GOD. PROŠTENJA. To je ujedno najstariji u kamen urezani natpis na hrvatskom jeziku u Nerežišćima (do tada su isključivo na latinskom i talijanskom jeziku).

29. Kao u bilj. 9.

graditelj oltara Zuanne Mazzoleni. Uz ostalo, imao je izraditi također šest kipova i svetohranište, sve prema Macanovićeve nacrtu.³⁰ Iz zapisnika biskupskog pohoda u svibnju 1760. godine doznajemo da se tada gradi glavni oltar, koji je posvećen zajedno s crkvom 22. XI. 1764. godine. U oltar su tada stavljene relikvije Gospina vela, svetih mučenika Jurja, Placida, Jukunda, Fulgencija, Diodora, Teofila, Justa i Kandida te svetih mučenica Margarite, Specioze i Pacifike.³¹ Oltar je 1781. godine proširio Pavao Bruttapelle, na temelju nacrtu koji je bio izradio njegov otac Andrija.³²

Oltarnu palu (Bogorodica s Djetetom, sv. Ivan apostol i sv. Katarina, djeвица i mučenica)³³ mjesna predaja pripisuje Tintoretu,³⁴ dok je K. Prijatelj drži osrednjim mletačkim radom 17. st.³⁵ Za jednoga vrsnog poznavatelja kulturne baštine dotična pala privlači osobitu pozornost zbog njezinih nepobitnih odlika.³⁶

3.1.2. *Oltar Gospe Karmelske.* Osim glavnomu, još jedino ovom oltaru zasad znamo graditelja: to je Andrija Bruttapelle (Bassano kod Vicenze 1728. - Nerežišća 1782.), pokopan u grobnici karmelske bratovštine.³⁷ Prvotno je na oltaru stajala - do danas očuvana, iako oštećena - pala: Bogorodica sa sv. Ivanom Krstiteljem i sv. Petrom. Već 1823. godine na oltaru nahodimo Gospin kip,³⁸ koji je 1842. godine - nabavom današnjega kipa - prenesen u crkvicu Presv. Trojstva, u nerežiškom polju.³⁹

30. J. KOVAČIĆ, *Andrija Bruttapelle i njegova radionica*, u *PPUD* 31, Split 1991, 348 (3).

31. J. FRANULIĆ, n. dj., 9-10.

32. Kao u bilj. 9.

33. U pisanim vrelima koji put se kao naslovnik crkve navodi sv. Katarina, inače redovito sv. Marija, ali ponekad i Gospa od Milosti. Danas je naslovnik crkve Gospa Karmelska.

34. J. KOVAČIĆ (kao u bilj. 5.).

35. K. PRIJATELJ, *Novi vijek*, u *Kulturni spomenici otoka Brača, Brački zbornik 4*, Zagreb 1960, 229.

36. Kao u bilj. 34. - Njezine će odlike i uopće vrijednost doći do izražaja kad bude obnovljena. Usmena predaja govori o velikoj količini zlata koju su pojedini stranci u prošlosti nudili za tu palu.

37. J. KOVAČIĆ, *Andrija Bruttapelle ...*, 347-348.

38. Običajnik iz te godine navodi na blagdan Gospe Karmelske procesiju s Gospinim kipom.

39. ŽAN, *Nuovo libro Carmelitano eretto nell'anno 1844*. (nepaginirani rukopisni svezak). "U crkvici je stari kip Karmelske Gospe iz župne crkve, za kojega se prenošenje vezuju neobični događaji." Usp. J. KOVAČIĆ (kao u bilj. 5.). Usmena predaja kaže kako se Gospa nije dala nositi dok joj nisu obećali da će jednom godišnje dolaziti u njezino novo prebivalište. Međutim, znamo da se već polovicom 17. st. na blagdan Presv. Trojstva procesionalno dolazilo u dotičnu crkvu, gdje bi se celebrirala misa. Usp. J. FRANULIĆ, n. dj., 14. Iz svojih ministrantskih dana (rođen sam 1951. godine) pamtim da se prije te mise, koja se celebrirala u crkvici, pred njom *sub divo* pjevao *Matutin* (9 psalama i 9 čitanja).

Gospin je kip, zajedno s Djetetom Isusom, odjeven po baroknom običaju koji je raširen osobito u primorskim i sjeverozapadnim hrvatskim krajevima.⁴⁰ Tijekom stoljeća i pol, koliko je dotični kip Gospe Karmelske na istoimenom oltaru, bio je susljedno odjeven u tri haljine. Prva je na njemu bila do 1886. godine, kad je u Trentu (kod tvrtke G. B. Rudari za 320 forinti) nabavljeno svileno odijelo vezeno zlatom,⁴¹ koje se vidi na priloženoj fotografiji Gospina kipa.⁴² Današnje odijelo, koje su izradile čč. ss. sv. Križa u Đakovu (dar Slavenke Restović u Australiji) na kipu je od 1965. godine.

3.1.3. *Oltar Gospe od Ružarija.* Zapisnik biskupskog pohoda prvi ga put spominje 1772. godine (u prethodnom iz 1768. godine se ne navo di). Iz zapisa nerežiške obitelji Fertilio - gdje se također bilježi što su pojedini njezini članovi učinili za zavičajnu crkvu - doznajemo da je Jeronim Fertilio na svoj trošak od 4.000 forinti dao sagraditi ovaj oltar.⁴³

Na taj novi oltar prenesena je pala Gospe od Ružarija sa sv. Dominkom i sv. Katarinom Sijenskom te otajstvima krunice. Njezin je auktor Mlečanin Carlo Ridolfi (1594.-1658.).⁴⁴ Dotičnu palu na istoimenom oltaru u staroj - drugoj po redu - crkvi nahodimo već 1645. godine.⁴⁵ Pala je 1969. godine obnovljena u restauratorskoj radionici Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu.

3.1.4. *Oltar Presv. Trojstva.* Zapisnik biskupskog pohoda prvi ga put navodi 1776. godine (prethodni iz 1772. godine ga ne spominje). Današnji je pak oltar izgrađen u režiji istoimene bratovštine oko 1880. godine. Na oltarnoj pali je, osim likova Presvetog Trojstva, također sv. Nikola i sv. Jeronim. Naslikao ju je mještanim, učenik mletačke Akademije, Ivan Krstulović (Nerežića 1858. - Santiago de Chile 1922.).⁴⁶

40. J. RADAUŠ-RIBARIĆ, *Haljine na kipu M.B. Bistričke*, u *Marija* 22 (1984) 7-8, 246-247.

41. Vrelo kao u bilj. 39.

42. U župnom uredu čuva se negativ te fotografije (komad stakla 13 x 18 cm), star oko 100 godine, što je svojevrsna rijetkost. Foto-služba Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu izradila je po tom negativu ovdje objelodanjenu fotografiju. Iz fototeke dotične ustanove je i ovdje objavljena fotografija glavnog oltara nerežiške župne crkve. Na posredovanju u izradi tih dviju fotografija zahvaljujem prof. Davoru Dumančiću.

43. ŽAN, *Ljetopis don Ivana Babarovića, nerežiškog župnika (1939.-1962.)*, 104.

44. K. PRIJATELJ, *Pala Carla Ridolfija u Nerežićima*, u *Brački zbornik* 3, Split 1957, 77-79 (ondje je i fotografija pale).

45. Vidi bilj. 16.

46. Još je u sakristiji njegova slika sv. Lucije (vidi pod 3.5.4.5.) i oltarna pala u crkvi Presv. Trojstva (Prilog I,3). Naslikao je i oltarnu palu grobljanske crkve u Milni i jednu palu u župnoj crkvi u Pražnicama na Braču. Taj čovjek velike kulture također je i politički djelovao u smislu buđenja hrvatske nacionalne svijesti u Domovini i u Čileu. Ondje je u vlastitoj tiskari tiskao prve hrvatske novine u J. Americi, utemeljio prvo društvo hrvatskih iseljenika u Čileu, a njegovom je

3.1.5. *Oltar Navještenja Marijina.* Jedini oltar iz prethodne crkve i jedini drveni u današnjoj crkvi. Na njemu su zanimljivi detalji mrtve prirode; urešen je brojnim anđeoskim likovima i kićenom ornamentikom.⁴⁷ Na njegovu vrhu kip je sv. Jeronima, a podno oltarne pale spremište za svetačke relikvije s natpisom: *RELIQVIAE SANCTORVM.*⁴⁸ Pala, na kojoj je osim prizora Navještenja također i lik sv. Jurja, potječe iz početka 17. st.⁴⁹ Zanimljivo je napomenuti kako je biskup-pohoditelj 1834. godine preporučio da se ovaj oltar ukloni i učini mramorni, jer da je već prestar - tada je imao oko 200 godina - a drvo crvotočno te postoji pogibao njegova rušenja. Makar je od te biskupove preporuke prošlo 159 godina, oltar je do danas na svom mjestu.⁵⁰ Zadnji je put obojan 1941. godine.

3.1.6. *Oltar sv. Križa (Duša čistilišta).* Iz blagajničkog dnevnika doznajemo da je izgrađen 1768. godine. Njime dominira križ s Raspetim u naravnoj veličini.⁵¹ Na vratima svetohraništa, namijenjenoga čuvanju relikvije Kristova križa, stoji natpis: *LIGNVM SANCTAE CRVCIS.* Usred oltarnog antependija mramorni je reljef duša u čistilištu, jer se bratovština, koja je podigla taj oltar, navodi pod naslovom sv. Križa ili Duša čistilišta.

3.1.7. *Oltar sv. Antuna Padovanskoga.* Već spominjani zapisnik prvi ga put bilježi 1787. godine (prethodni iz 1780. godine ga ne navodi). Njegova oltarna pala obnovljena je u Splitu 1984. godine.

3.2. Orgulje⁵²

Za nabavu današnjih orgulja (stare su bile prodane 1756. godine) utrošeno je i onih 130 mletačkih cekina - čime se podmirilo 72% sveukupnih troškova - koje je crkvi bio ostavio brački knez Mlečanin Ivan Petar Antun Barozzi, kao zavještaj u prigodi teške bolesti svoje supruge. Orgulje,

zaslugom u toj zemlji proradila prva hrvatska škola. Usp. K. DERADO - I. ČIZMIĆ, *Iseljenici otoka Brača, Brački zbornik 13*, Zagreb 1982, 142-144.

47. K. PRIJATELJ, *Novi vijek ...*, 180 (fotografija oltara), 182.

48. O relikvijarima je riječ pod 3.5.1.

49. K. PRIJATELJ, n. dj., 228. Vidi bilj. 15.

50. J. FRANULIĆ, n. dj., 10.

51. U crkvi su i dva drvena procesionalna raspela: veće na ogradi prezbiterija, manje na propovjedaonici. U župnom uredu čuva se staro raspelo, na koje su se - kako kaže predaja - zaklinjali dok je u mjestu bio sud za cijeli otok (do 1827. godine).

52. I. BABAROVIĆ, *Orgulje u Nerežišćima*, u *SC (Sveta Cecilija)* 37 (1943) 3,98-99; 4-5, 146-147.

izrađene u Mlecima 1753. godine, osobno je u Nerežišća do pratio njihov graditelj don Petar Nakić, koji ih je poslije tri godine ponovno došao pregledati i akordirati. Navrh ormara, dopremljenoga također iz Mletaka, u kojemu su smještene orgulje, nahodi se grb kneza Barozzija, koji se može nazvati darovateljem orgulja.

Kako se iz arhivskih zapisa može doznati, tijekom 19. i 20. st. orgulje su višekratno bile popravljane i akordirane. Kad ih je 1883. godine popravljao graditelj orgulja E. Del Chiaro, za 180 forinti prodao je crkvi još uporabljiv harmonij, izrađen u Parizu.

Na Nakićevim orguljama prvi je svirao, sve do svoje smrti 1771. godine, domaći svećenik don Ante Harašić. Slijedeći orguljaš, za kojega znamo iz pisanih vrela, ponovno je svećenik domorodac - don Juraj Avancanić, koji se kao orguljaš spominje već 1806. godine i kao takav djeluje do 1841. godine. U 19. st. još se jednom spominje svećenik kao orguljaš (Milnarani don Dionizije Scarneo 1851. godine). Do 1883. godine - kad je nastupio dugogodišnji orguljaš, učitelj Gajo Ljubić - susrećemo kao orguljaše pojedine mještane (Jakov i Nikola Harašić, Andrija Kevešić, akad. slikar Ivan Krstulović) i strance (g. Nazor, Andrija Novaković, Ivan Amerić, Dujam Scarneo i 20 godina Donjohumčanjanin Jakov Laurić).

Spomenuti Ljubić svirao je na orguljama 30 godina - do 1913. godine. Slijedećih 11 godina orguljao je Marko Martinović iz Donjega Humca. Zatim su do Drugoga svjetskog rata na orguljama svirala braća Toma (3 godine) i Petar Pavišić (8 godina). Neposredno pred rat i tijekom njega bili su orguljaši Josip Baković i č. s. Serafina Bačić.⁵³ Poslije rata svirao je orgulje Jerko (Veljko) Franulić do 1965. godine, kad je ponovno za tri godine bila orguljašica č. s. Serafina Bačić. Druga u nizu časnih sestara orguljašica, Ćirila Piasevoli, djelovala je 21 godinu, do 1989. godine, kad je nastupila sadašnja orguljašica, č. s. Esterina Olujić.

Da je crkva dobila Nakićeve orgulje zaslužan je župnik dr. Jeronim Bonačić, koji je svoje rimsko iskustvo s glazbeno-liturgijskog područja primijenio u mjestu svojega službovanja. Uostalom, njegov brat dr. Frane, koji ga je naslijedio kao nerežiški župnik (popis župnika vidi u Prilogu II.),

53. Časne sestre Službenice milosrđa ("anđele") u Nerežišćima su od 1936. godine. O njihovoj kućnoj kapeli vidi u Prilogu I.

bio je vrstan orguljaš. Za njegova župnikovanja crkveno je pjevanje u svečanijim zgodama, osim orgulja, pratilo i sviranje orkestra.⁵⁴

Kad se to zna, onda nije bez temelja što je 1951. godine pisao tadašnji nerežiški župnik don Ivan Babarović⁵⁵ koji je teoretski i praktički poznao glazbu. Konstatira kako u obilju župnih arhivalija ne nahodimo niti jedan glazbeni rukopis kojim su se orguljaši služili u prošlosti. On, međutim, pretpostavlja da je graditelj orgulja don Petar Nakić, kad je sa svojim suradnikom, don Mihovilom Kargotićem, dopremio orgulje iz Mletaka u Nerežišća, sa sobom donio i onodobne talijanske glazbene skladbe za orgulje, ali nam se od toga ništa nije očuvalo.⁵⁶ Budući da su u Nerežišćima, kao upravnom središtu stare bračke komune, boravili također i mnogi talijanski uglednici, Babarović drži da su oni sa sobom donosili i glazbenu kulturu svoga vremena. Makar u manjem obimu, nastojali su je sebi priuštiti u novom prebivalištu, gdje su uz ostale glazbenike⁵⁷ također i orguljaši zacijelo reproducirali onodobna glazbena djela namijenjena javnom izvođenju.

3.3. Zvona

Kad je 1750. godine bio dovršen današnji zvonik, vrlo je vjerojatno da su u njega prenesena ona tri zvona koja su prije stajala u zvoniku dotadašnje crkve, druge u nizu crkava sagrađenih na istom mjestu. U slijedećem polustoljetnom razdoblju u svezi sa zvonima u blagajničkom je dnevniku govor samo jednom: 1781. godine izveden je manji zahvat na najvećem zvonu.

Četiri nova zvona, pod naslovima Bogorodice, sv. Josipa, sv. Jurja i sv. Margarite, koja je 1801. godine lijevao Mlečanin Cancian, blagoslovio je u Nerežišćima hvarski biskup Anđeo Petar Galli 23. VII. 1802. godine.⁵⁸ Nakon što su 27 godina stajala u zvoniku, tri su zvona bila u Trstu nanovo lijevana i povećana.

54. J. FRANULIĆ, *Pastoralni profil braće Jeronima (1709.-1762.) i Frane (1724.-1788.) Bonačića*, u *SB (Služba Božja)* 29 (1989) 1 i 2, 116-130.

55. Više rukopisnih svezaka zapažanja don Ivana Babarovića (1896.-1980), svećenika hvarske biskupije, u pišćevu je posjedu.

56. Osim rijetkih iznimaka "mi nemamo nikakvu dokumentaciju o tome kako je izgledala hrvatska glazba za orgulje. Izvjesno je jedino da je postojala". A. Klobučar u *Slobodna Dalmacija* br. 14313 od 6. X. 1990, 46.

57. Glazba se u zapisnicima biskupskih pohoda spominje već 1780. godine i nakon toga višekratno do 1893. godine. Usp. J. FRANULIĆ, *Crkvene prilike ...*, 46.

58. J. FRANULIĆ, n. dj., 10-11.

U Prvom svjetskom ratu oduzeta su tri zvona, a najveće sv. Jurja, teško 500 kg, bilo je izuzeto od rekvizicije zaslugom konzervatora don Frane Bulića i onodobnog župnika don Kuzme Vučetića, inače Bulićeva suradnika u povijesnim istraživanjima.⁵⁹

Tri nova zvona, rad ljevaonice G. B. De Poli iz Udina u Italiji, ukupno teška oko 500 kg, darovali su nerežiški iseljenici u Boliviji (Oruro): Marko Baković, Ante Nigoević i Ivan Restović. Zvona, dovezena u mjesto 14. IX. 1926. godine, blagoslovio je župnik Vučetić.⁶⁰

Budući da je najveće zvono, ono sv. Jurja iz 1801. godine, dvaput bilo napuklo,⁶¹ u tvornici *Ferralit* (Žalec, Slovenija) saliveno je novo, 600 kg teško, zvono. Blagoslovio ga je u Nerežišćima biskup Celestin Bezmalinović 13. VII. 1985. godine.⁶² Sva su četiri zvona postavljena na električni pogon 1984. godine.

3.4. Grobovi

U uvodu ove studije rečeno je kako su od crkve, građene 1593. godine, osim dijela pročelja, do danas očuvane i nadgrobne ploče u srednjoj crkvenoj lađi. Dok je 1579. godine zapisano da je groblje oko crkve,⁶³ već 1627. godine u crkvi nahodimo šest grobova.⁶⁴ Uvidom u stare matične knjige umrlih doznajemo da se od 1819. godine više nije ukapalo u crkvi nego samo u groblje pred crkvom. Godine 1827. bili su plombirani grobovi u crkvi i oko nje pa se otad isključivo pokapa u groblju oko (danas grobljanske a nekoć župne) crkve sv. Nikole, gdje se inače neprekinuto pokapa već tisuću godina.

59. ŽAN, Ljetopis ..., 211.

60. Isto. - U zvoniku je i jedno malo zvono, koje je prije otkucavalo satove, iz 1865. godine.

61. Sada se to zvono čuva u crkvi kao muzejski izložak. Na njemu je natpis: *CANCIANI VENETI FUSORIS OPUS / A FULGURE ET TEMPESTATE LIBERA NOS DOMINE / ANNO DOMINI MDCCCI*. - Cancianova su zvona bila poznata u Dalmaciji. Usp. K. DOČKAL, *Naša zvona i njihovi ljevaoci*, Zagreb 1942, 64.

62. Tomu je slavlju prethodio smišljeni incident, s prokomunističkih i protuhrvatskih pozicija, opisan u vjerskom tisku pod naslovom: *Blagoslov zvona bez kumova*. Usp. *Glas Koncila* 24 (1985) 34,4. O 5. obljetnici blagoslova zvona i s tim u svezi spomenutog incidenta ponovno se pisalo u *Bračka Crkva* 12 (1990) 2,8.

63. Kao u bilj. 10.

64. Kao u bilj. 14.

Pločnik srednje lađe sastoji se zapravo od 67 nadgrobnih ploča s uglavnom potpuno izlizanim grobnim natpisima na latinskom i talijanskom jeziku (i obiteljskim grobovima).⁶⁵ Najbolje je očuvan ujedno i najstariji datirani natpis s grbom Luke Milovanića iz 1608. godine.⁶⁶ Na jednom je grobu izlizan tekst, ali je uočljiva godina 1611. Na dvama su od izlizanoga natpisa čitljiva samo prezimena: Lunardović i Krstulović *detto* Bradašić. Potpuno je očuvan natpis na grobu obitelji Avancanić, bez naznake godine. Na slijedećim dvama grobovima od svega se natpisa raspoznaje prezime i godina: Fantović 1614. i Cvitanić 1635. (ili 1735.) Na grobovima Philippija (1631.) i Defilippisa (1694.), uz dijelom čitljive natpise, nahodimo grbove i mrtvačke glave. Ista je glava na još jednom grobu s izlizanim natpisom, također i na grobu bratovštine sv. Ružarija iz 1625. godine s izlizanim (dominikanskim?) grbom i nepotpuno očuvanim geslom. Dva groba s natpisom SSS pripadala su bratovštini Presv. Sakramenta. Na Grassijevu grobu dobro je očuvan grb⁶⁷ i natpis iz 1742. godine. Među grobovima u nerežiškoj crkvi je i onaj blatačkih svećenika iz godine 1637. s natpisom: "*Sepoltura degli reverendi sacerdoti di Blazza.*"⁶⁸

U pokrajnim lađama samo je jedan grob: pred oltarom Gospe Karmelske. Latinski natpis na dotičnoj ploči iz 1742. godine - danas je pred ulazom u grobljansku crkvu sv. Nikole - u hrvatskom prijevodu glasi: "*Svećenici karmelske bratovštine iščekuju Kristov dolazak pred oltarom premilostive Majke, čijim se molitvama ufaju zadobiti oproštenje.*"⁶⁹

65. Iz starih župnih matica umrlih može se doznati koje su sve obitelji imale grobove u crkvi i oko nje, što bi bio predmet zasebnoga prikaza. Ovdje napominjem samo to da se u dotičnim vrelima bilježi kako rod Franulića ima grob u crkvi već 1685. godine, a 1783. godine zapisano je da se taj grob nalazi ispod propovjedaonice. Osim toga u crkvi imali su i jedan grob pred crkvom, kako je ubilježeno 1794. godine.

66. Najstariji očuvani svezak matice umrlih iz 1621. godine počinje upisom upravo njegove smrti.

67. Makar su na grobovima Grassija i Milovanića (vidi bilj. 66) grbovi, oni nisu pripadali bračkom plemstvu. U prošlosti je, naime, bilo neplemića s grbovima i obratno. - Šest najstarijih nerežiških rodova - Balojević (Baloi), Filipović (Defilippis), Franulić, Jerčić, Macal(ov)ić i Marojević (Maroi) - ubrajalo se u bračko praplemstvo, koje je svoje plemstvo vuklo još iz stare hrvatske države. Predstavnici navedenih rodova imali su patronatsko pravo nad komendatar-nom benediktinskom opatijom sv. Ivana Krstitelja u Poveljima na Braču, koju su u 9/10. st., uz ostale, utemeljili i njihovi preci. U svojoj tisućljetnoj postojbini Nerežišćima do danas se od spomenutih rodova održao samo rod Franulića. Usp. I. OSTOJIĆ, *Benediktinska opatija u Poveljima na otoku Braču*, Split 1934, 72, 84.

68. Natpis je objelodanjen u: J. BATELJA, *Svećenička pustinja Blaca*, Zagreb 1992, 175.

69. Natpis je već objelodanjen. Kao u bilj. 54.

U prezbiteriju su tri groba: župnički, dječji i obitelji Martinis Marchi, u kojemu je pokopan i brački knez Mlečanin Federico Balbi (umro u Nerežišćima 1784. godine). Na južnom unutarnjem zidu prezbiterija postavili su mu latinski nadgrobni natpis župnik dr. Frane Bonačić sa svojim župljanima i kneževa supruga.⁷⁰

Ukupno je, dakle, u crkvi 71 grob, a na vrhu stubišta pred crkvom 19. S onih što su bili ispod stubišta u crkvenom dvorištu odlukom općinskih vlasti uklonjene su nadgrobne ploče i zasuti su 1927. godine, kad se uređivao crkveni okoliš.

3.5. Sakristija

3.5.1. Metalni predmeti

Među predmetima od plemenitih metala - jer je ovdje zapravo riječ o takvima - najstariji je gotički kalež iz druge polovice 15. st.⁷¹ Na njegovu su podnožju četiri medaljona sa simbolima evanđelista, a na izbočinama ručke slova *TOMICA*. Osim toga kaleža, koji je djelo domaćih zlatara, ostala je crkvena srebrnina mletačkog podrijetla i u baroknom stilu, poimence dva velika procesionalna križa, pet kaleža, dva ciborija (veliki i mali), "pace"⁷² kadionica s lađicom, posuda za blagoslovljenu vodu sa škropilom, tri kanonske tablice, četiri mala i šest velikih svijećnjaka s urezanim godinama nastanka (dva su iz 1690., dva iz 1700. i dva iz 1702. godine). Od devet srebrnih kandila (osam velikih i jedno malo) tri su datirana: 1702. godina; 1730. godina i talijanski natpis: *Zavještaj pok. arhiprezbitera Žuvića*; 1744. godina i natpis na talijanskom jeziku: *Bratovština sv. Ante*. Pokaznica, s reljefnim prikazima četvorice evanđelista na podnožju, izrađena je 1856. godine.

Od relikvijara veličinom i izradbom izdvaja se onaj s lubanjom sv. Jacinta mučenika, koju je 1673. godine crkvi darovao hvarski biskup Ivan de Andreis. Iz 18. st. su relikvijari: čestice sv. Križa, Gospina vela, sv. Liber-

70. Isto.

71. D. DOMANČIĆ, *Srednji vijek*, u *Kulturni spomenici ...* (kao u bilj. 35.), 151-152 (također i fotografija kaleža).

72. Ljubljenje *pacea* (od *pax*) ili *osculatoriuma* zamjena je za poljubac mira prije pričesti na misi. To se započelo prakticirati u Engleskoj 1248. godine. Usp. J. A. JUNGSMANN, *Missarum sollemnia II*, Torino 1953, 248. U našim bi župama najprije misnik a zatim cijeli puk na nedjeljnoj župnoj misi ljubio predmet od plemenita metala ("pace") s likom Krista, Bogorodice ili kojega sveca. To predviđa i *Rimski misal* Pija V. iz 1570. godine (*Ritus servandus in celebratione Missae* X,3).

ata i sv. Iluminata, a iz 19. st.: sv. Josipa, sv. Antuna Padovanskoga i sv. Roka.⁷³ Treba još spomenuti raspelo s umetnutim relikvijama i četiri svećtačka poprsja - visoka po 73 cm i izrađena u Beču oko 1900. godine - s relikvijama: sv. Josipa, zaštitnika Crkve i Hrvatske; sv. Jeronima, zaštitnika Dalmacije; sv. Jurja, zaštitnika Brača; sv. Margarite, zaštitnice Nerežišća.

3.5.2. Tekstilni predmeti

Da je nerežiška crkva - za razliku od ostalih bračkih crkava - i u dalekoj prošlosti bila opskrbljena potrebitim liturgijskim ruhom, svjedoči nam i jedan objelodanjeni podatak. Biskup Petar Cedulini bio je naredio da se pluvijal i dalmatike iz nerežiške crkve donesu u Pučišća, gdje se bio zatekao na Tijelovo 1590. godine.⁷⁴ Međutim se u Nerežišćima, kao i uopće na Braču, nije očuvalo crkveno ruho starije od 17. st. Ono se nabavljalo u Mlecima, kako je to izričito višekratno zapisano, primjerice za dva pluvijala u nerežiškoj crkvi 1739. godine. Iz zapisa obitelji Fertilio doznajemo kako je ona na izložbi u Parizu (godina nije navedena) bila otkupila za nerežišku crkvu svileni parament vezen zlatom za 1.000 zlatnih forinti.⁷⁵

Od baroknog ruha iz 17. i 18. st., očuvanoga u nerežiškoj sakristiji, vrijedi izdvojiti žutu misnicu s ručno vezanim cvijećem i voćem (možebitna francuska provenijencija s početka 18. st.)⁷⁶ te misnicu i pluvijal od zlatnoga *moiré* s biskupskim grbovima.⁷⁷ Misnica od grimizne svile sa zlatnim vezom, nabavljena u Mlecima 1773. godine, kompletirana je 1884. godine sličnim dalmatikama iz Trenta (tvrta G. B. Rudari). Garnituru - misnica, dvije dalmatike i pluvijal⁷⁸ - od zlatnoga, brokata bogato vezenu cvijećem te anđeoskim i svetačkim likovima, izradila je za crkvu tvrta C. Garusa u

73. Za nabrojene relikvije u pokaznicama i još neke u staklenim i metalnim kutijama očuvane su u župnom arhivu njihove svjedodžbe po kojima se mogu datirati.

74. A. JUTRONIĆ, *Vizitacije u arhivu biskupske kurije u Hvaru*, u *Starine JAZU* 51, Zagreb 1962, 210.

75. Kao u bilj. 43.

76. Zaključeno metodom usporedbe sa sličnom misnicom u riznici zagrebačke katedrale. Usp. Zborno djelo, *Riznica zagrebačke katedrale*, Zagreb 1983, 58 (kolor fotografija misnice).

77. U svojem ljetopisu (str. 224) Babarović bilježi da su ti parametni dar hvarskoga biskupa A. P. Gallija (1801.-1812). U njegovu je grbu, naime, pijetao (=gallus). Međutim, nije on jedini hvarski biskup koji je obdario nerežišku crkvu. Iz oporuke hvarskoga biskupa T. Tomasinija 1461. godine doznaje se da je ranije darovao nerežiškoj crkvi zelenu misnicu s dalmatikom i pluvijalom te malu srebrnu pokaznicu. Usp. D. DOMANČIĆ, n. d., 153.

78. Pluvijal su 1973. godine obnovile čč.ss. Kćeri Božje ljubavi u Splitu. Jedan dobar poznavatelj crkvenog ceremonijala izjavio je da takav pluvijal nema ni đakovačka katedrala.

Trstu 1855. godine. Više je pari starih i dosta dobro očuvanih dalmatika iz damaska raznih liturgijskih boja, od kojih je za one ljubičaste zapisano da ih crkva posjeduje od 1737. godine.

Još su očuvani barokni vezeni i slikani svetački likovi na crkvenoj zastavi koju je, prema staroj, izradio Antun Bezina 1769. godine.⁷⁹ Vrijedi spomenuti i zastavu sa svetačkim likovima, ulje na platnu, s označenom godinom 1854. Zajedno sa spomenutim zlatom vezanim dalmatikama od grimizne svile, u Trentu je 1884. godine crkva nabavila i draperije od grimiznoga damaska, koje su do 1977. godine o svetkovinama resile crkvene zidove i stupove. Iznos od 3.610 forinti, za dotične draperije i spomenute dvije grimizne zlatom vezene dalmatike, crkva je isplaćivala u ratama tijekom susljednih pet godina. Očito je to bio velik izdatak⁸⁰ za inače bogatu - uz onu višku zemljištima najbogatiju u hvarskoj biskupiji - nerežišku crkvu. Ona je u popunjavanje svoga inventara ulagala sredstva dobivena unovčenjem uroda crkvenih posjeda, koja su se prostirala zapadnim dijelom otoka, u rasponu od Vidove gore sve do mora.⁸¹

3.5.3. Kipovi

3.5.3.1. *Gospa Karmelska*. Kip je registriran kad je bila riječ o istoimenom oltaru (3.1.2.). To je ne samo najstariji i najveći (u naravnoj veličini), nego i umjetnički najvredniji od svih niže popisanih kipova.

3.5.3.2. *Sv. Margarita* (1,18 m). Darovao Petar Svetinčić⁸² 1893. godine, kako je već spomenuto u uvodu ove studije. Kip je izložen u crkvi.

3.5.3.3. *Sv. Antun Padovanski* (1,18 m). Ophod s dotičnim kipom prvi put spominje običajnik župnika dr. Ante Milićevića iz 1899. godi ne (ne navodi ga onaj prethodni župnika don Šimuna Nigoevića, koji je službovao od 1872. do 1884. godine). Kip se čuva u sakristiji.

79. Kao u bilj. 9.

80. Da bismo donekle mogli predočiti kolika je to bila svota, naime 3.610 forinti, napominjem da je gradnju župne kuće u Gdinju na Hvaru (kamena katnica, najsolidnije građena župna kuća na otoku!), 15 godina nakon nabave damastnih draperija i dviju dalmatika od grimizne svile zlatom vezanih - u Austro-Ugarskoj desetljećima nije bilo devalvacije - poduzetnik bio zakupio za svotu od 8.444 forinti. Usp. J. FRANULIĆ, *Don Andrija Perić (1843.-1918) kao župnik Gdinja (1888.-1903.)*, u SB 28 (1988) 3, 241-264.

81. Najstariji očuvani podroban popis crkvenih zemljišta iz 1671. godine pohranjen je u župnom arhivu.

82. Kao u bilj. 4.

3.5.3.4. *Srce Isusovo* (1,47 m). Za župnikovanja don Grge Pećarevića (1903. - 1908.) nabavljen vjerojatno u Mlecima, milodarima nerežiških iseljenika u Južnoj Americi.⁸³ Kip je izložen u crkvi.

3.5.3.5. *Gospa od Ružarija* (1,37 m). Dar Zanete (=Ivanice) Martinić rođ. Jurišić, nerežiške iseljenice u Antofagasti - Chile.⁸⁴ Izradila ga je 1925. godine tvrtka, utemeljena 1820. godine, "*Insam & Prinoth*" (*Kunstanstalt für kirchliche Arbeiten*) u mjestu St. Ulrich in Gröden (Tirol).⁸⁵ Kip se čuva u sakristiji.

3.5.3.6. *Gospa Žalosna* (1,05 m). Darovao Ivan Franulić na ime svoje rodbine u Americi.⁸⁶ Auktor i godina nabave kao za kip Gospe od Ružarija (3.5.3.5.).

3.5.3.7. *Sv. Ivan Evanđelist*. Visina, darovatelj, auktor i godina nabave kao za kip Gospe Žalosne (3.5.3.6.), s kojim zajedno stoji sa strana velikog Raspela u oltaru sv. Križa (3.1.6.).

3.5.3.8. *Gospa Lurdska* (1,22 m). Darovala obitelj Antuna Sabbioncella za župnikovanja don Kuzme Vučetića (1908.-1931.).⁸⁷ Kip se čuva u sakristiji.

Nabrojene kipove obnavljao je slikokipar Nikola Samaržija iz Splita tijekom rujna 1960. i siječnja 1961. godine.⁸⁸ Ovdje još treba spomenuti kip mrtvoga Isusa za "Božji grob" i garnituru za Betlehem te poseban veći kip Djetića Isusa u jaslicama, koji se nosi u ophodu božićne noći,⁸⁹ što je sve crkva imala prije nastupa župnika Vučetića, kako je on zabilježio u Inventaru iz 1930. godine.

3.5.4. *Slike*

Osim već spomenutih oltarnih pala na pojedinim oltarima (glavni sv. Marije, Gospe od Ružarija, Presv. Trojstva, Navještenja Marijina i sv. Antuna Padovanskoga), crkva posjeduje još pet slika - ulje na platnu - iz 19.

83. ŽAN, *Ljetopis ...*, 187.

84. Isto, 188, 228.

85. Na kipu je signatura: "*Insam & Prinoth, Ars sacra, Ortisei (St. Ulrich in Groeden) Italia.*"

86. ŽAN, *Ljetopis ...*, 228.

87. Isto.

88. Isto, 187-189.

89. Već spominjani običajnik iz 1823. godine bilježi procesiju s kipom Djetića Isusa u božićnoj noći, nakon *Matutina* a prije mise polnoćke.

st. Ona sv. Josipa izložena je u crkvi, a ostale se četiri čuvaju u sakristiji. Slike pak Križnoga puta u crkvi izradio je tehnikom oleografije G. B. Rudari iz Trenta 1881. godine.⁹⁰

3.5.4.1. *Sv. Josip* (80 x 62 cm). Običajnik iz 1823. godine bilježi da se slika nosila u ophodu na svečev blagdan. Kad je 1982. godine, milodarom jednoga župljanina, slika bila obnovljena u Splitu, stručnjaci su je datirali u početak 19. st. Umjetnički je najvrednija od svih, niže popisanih, slika.

3.5.4.2. *Srce Isusovo*, u ovalnom okviru (85 x 70 cm) Izotruga potpisanim auktorom: *G(iovanni) B(attista) FILIPPI*. Nabavljena je 1859. godine milodarom obitelji Fertilio⁹¹ i posredovanjem isusovca, pučkog misionara o. Antuna Ayale.⁹²

3.5.4.3. *Srce Marijino*. Sve kao za sliku Srca Isusova (3.5.4.2.). Obadvije su zajedno stajale 44 forinte.

3.5.4.4. *Sv. Katarina Sijenska* (79 x 65 cm). Otraga je potpisan auktor, koji je također naslikao upravo spomenute slike Srca Isusova i Marijina, naime G. B. Filippi. Izradbu slike naručila je istoimena bratovština koja se tako nazivala od 1874. godine, dok je bila utemeljena 1855. godine pod naslovom: "*Bratovština sestara sv. Poputbine*".

3.5.4.5. *Sv. Lucija* (73 x 59 cm). Otraga se na talijanskom jeziku potpisao auktor, akademski slikar Ivan Krstulović, s naznakom da je sliku darovao 1882. godine.⁹³

3.5.5. *Knjige*

Starije bogoslužne knjige, o kojima je ovdje riječ, uporabom su se istrošile i propale, tako da su se do danas očuvale knjige tek iz prve polovice 17. st. Obadvije su od isusovca Bartola Kašića⁹⁴ i tiskane u Rimu: "*Začalo*

90. *Katolička Dalmacija* (Zadar) br. 63 od 25. VIII. 1881. - Navedeno prema: A. JUTRONIĆ, *Bibliografija ...*, 222. - U literaturi nahodimo podatak da je istaknuti dalmatinski slikar Ivan Skvarčina (1825.-1891.) bio izradio *Križni put* za Nerežišća. Usp. K. PRIJATELJ, n. dj., 236.

91. Isto kao u bilj. 43.

92. Sicilijanac o. Ayala (18118.-1887.), umro u Splitu, najveći je pučki misionar u novijoj hrvatskoj crkvenoj povijesti i veliki širitelj pobožnosti Presv. Srcu Isusovu. Usp. J. ANTOLOVIĆ, *Antun Marija Ayala, u Crkva na kamenu* 8 (1987) 12, 11.

93. Vidi bilj. 46.

94. Pisac prve hrvatske gramatike, tiskane u Rimu 1604. godine.

nauka karstjanskoga" (katekizam o ispovijedi i pričesti), 1631. godine i "*Ritual Rimski*", 1640. godine. Osim tih, crkva posjeduje još i slijedeće knjige na hrvatskom jeziku, tiskane u Mlecima: "*Pokripljenje umiruchi*" od Luke Terzića 1747. godine;⁹⁵ "*Cetiri jutargne*" (Božića, Bogojavljenja, Uskrsa i za pokojne; također i one Velikoga četvrtka, petka i subote), 1794. godine i "*Nauk karstjanski*" (katekizam namijenjen nerežiškoj crkvi) od nerežiškog župnika dr. Jeronima Bonačića iz 1761. godine (prvo je izdanje bilo 1743. godine). *Hrvatski lekcionar*, koji je za tisak priredio franjevac Petar Knežević, zastupljen je izdanjem tiskanim u Mlecima 1773. godine, zatim onim u Rimu 1840. godine i čak trima primjercima tiskanim u Splitu-Zadru 1857. godine.

Od latinskih liturgijskih knjiga po godini nabave (1738.) najstariji je veliki *Gradual* (koralni misni napjevi s notama), kojemu je izgledom istovjetan *Antifonar* (napjevi časoslova).⁹⁶ Crkva je njima opskrbljena nastojanjem župnika dr. Jeronima Bonačića, za čijega je službovanja (što se nastavilo i za župnikovanja njegova brata dr. Frane) liturgijski život u više nego tisućljetnoj nerežiškoj župi bio na vrhuncu. Iz 18. st. još su očuvane latinske knjige, tiskane u Mlecima: *Misal* iz 1761. godine, *Obrednik* iz 1744. godine i dvosveščani *Časoslov* iz 1771. godine.

Premda se u nerežiškoj crkvi bogoslužje obavljalo na latinskom jeziku, crkva posjeduje i *glagoljski misal*, tiskan u Rimu 1741. godine. Crkvi ga je 1811. godine darovao mještatin Ivan Antun Harašić-Filippi - o čemu svjedoči priloženi hrvatski (latinicom i poljičicom) i tali janski rukopisni tekst - da bi se njime u celebriranju mogli služiti blatački svećenici glagoljaši, dok su boravili u svojoj kući u Nerežišćima.⁹⁷

3.5.6. Rukopisi

Obrednik (predtridentski) pisan rukom, koji je crkva posjedovala 1579. godine,⁹⁸ zacijelo datira još iz vremena prije izuma tiskarskog umijeća. Međutim, i nakon pojave tiskanih knjiga, u obavljanju poglavi to

95. U proširenom se naslovu bilježi da je ono što sadrži dotični priručnik, inače namijenjen skrbi za bolesne i umiruće, "za korist Naroda Harvasckoga".

96. Budući da obadvama svescima nedostaju prve stranice, ne može se znati mjesto i godina njihova tiskanja.

97. J. BATELJA, n. dj., 78; I. BABAROVIĆ, *Glagoljsko bogoslužje u Nerežišćima*, u SC 34 (1940) 1-2, 29-30.

98. Kao u bilj. 10.

pučkih pobožnosti, služili su se rukopisnim svescima. Objelodanjena su dva teksta s napjevima iz dotičnih svezaka, nastalih u 18. st.: "Bože, daj mir, jedinstvo" (pjevani zazivi da se izmoli kiša) i "Zdrav' Isuse, Božji Sinu" (euharistijska pjesma u tijelovskoj osmini).⁹⁹

Osim rukopisa, koji su se rabili u bogoslužju - uz razne priručnike, tu su još tekstovi života svetaca, namijenjenih pjevanju, i pjevana čitanja na jutarnji - ovdje će biti govor i o pojedinim crkvenim arhivalijama, koje se čuvaju u župnom arhivu (pismohrani).¹⁰⁰

To su najprije matične knjige, za koje znamo da su se vodile već 1579. godine.¹⁰¹ Međutim su do danas susljedno očuvane matice krštenih (13 svezaka) i vjenčanih (7 svezaka) od 1655. godine te umrlih (9 svezaka) od 1621. godine. Nadalje, pet svezaka *Anagrafa* (Stanje duša - popis članova obitelji), od kojih je najstariji iz 1736. godine.¹⁰² Od obilja pisano-ga arhivskog materijala (zasebni spisi i cijeli rukopisni svesci) vrijedi izdvojiti zbirku pergamena, nastalih u razdoblju od 1322. do 1755. godine. Među njima se veličinom ističe ona iz 1475. godine, s tekstom darovnice zemljišta *Blačina Glava* nerežiškom župniku.

4. Liturgijski život ¹⁰³

Nakon što smo upoznali slijed gradnje nerežiške crkve i stekli uvid u njezin inventar, ne smijemo previdjeti činjenicu da je sam objekt i sve u njemu nastalo isključivo sa svrhom da to bude mjesto okupljanja žive Crkve - vjerničke zajednice. Stoga ćemo u ovom poglavlju sažeto - jer se o tomu već podrobnije pisalo¹⁰⁴ promotriti bogoslužnu djelatnost nerežiških župljana i njihovih predstojnika u posttridentskom razdoblju (16.-19. st.).¹⁰⁵ Nisu nam se, naime, očuvala vrela iz kojih bismo mogli doznati kako je izgledalo bogoslužje prije Tridentskog sabora (1545.-1563.).

99. I. BABAROVIĆ, *Zazivi za dažd*, u *SC* 34 (1940) 3, 57-58; ISTI, *Sekvenca u osmini Tijelova*, u *SC* 34 (1940) 4-5, 91-93.

100. Župni se arhiv čuva u župnoj kući, sagrađenoj 1896. godine.

101. Kao u bilj. 10.

102. I. BABAROVIĆ, *Anagrafe u Nerežišćima*, u *Brački zbornik* 3, Split 1957, 107-112.

103. J. FRANULIĆ, *Crkvene prilike ...*, 32-36, 38, 44-47; ISTI, *Jedna slika iz liturgijske prošlosti. (Liturgijski život u župi Nerežišća na Braču od 16. do 19. st.)*, u *SB* 16 (1976) 4, 366-371.

104. Isto.

105. Ovdje se sustavno ne govori o bogoslužnim činima i pobožnostima u ovom stoljeću, jer su pregledno popisani u običajniku koji je 1899. godine sastavio župnik dr. Ante Miličević.

4.1. Misa

U 16. i 17. st. nije se redovito celebriralo radnim danom.¹⁰⁶ Postojalo je neko stupnjevanje glede obveze celebriranja: po dužnosti se mora održati misa na zapovijedane blagdane i na one što se svetkuju po mjesnom običaju te kroz korizmu. Drugih dana može se celebrirati iz pobožnosti. U 18. st. misa se celebrirala svaki dan, a nedjeljna i blagdanska župna misa nazivala se konventualna. To je zacijelo bilo zbog velikoga broja svećenika istodobno nastanjenih u mjestu - i do 15 na oko tisuću stanovnika!¹⁰⁷

4.2. Sakramenti

Od svih sakramenata u zapisnicima biskupskih pohoda - odakle je uzeta građa za ovo poglavlje - najviše se govori o Euharistiji, osobito u svezi s nošenjem pričesti bolesnicima. Djeci bi se prva pričest dijelila na Uskrs, zajedno s ostalima, a muškarci i žene pričešćivali su se odijeljeno. O Uskrsu su svi župljani pristupali ispovijedi i pričesti, a u manjem broju i na pojedine svetkovine preko godine. Ne pri čestiti se za Uskrs držali su teškim grijehom pa su prema takvima strogo postupali. Pojedini su župnici u 16. i 17. st. na Mali Uskrs znali s oltara javno opominjati one koji su propustili obaviti uskrsnu dužnost da je izvrše, jer će u protivnom biti izopćeni iz Crkve.

4.3. Časoslov

Već je 1579. godine bilo naređeno da se nabavi antifonar s himnima za pjevanje večernje i novi -t.j. obnovljeni tridentski - časoslov za zajedničku porabu. Osim nedjeljne i blagdanske pjevane večernje te prve večernje uoči

106. Što se tiče učestalosti celebriranja ni u Općoj Crkvi tada nije bilo bolje stanje. U tom je smislu rečeno 15. VII. 1563. godine na Tridentском saboru: "*Neka se pobrinu biskupi da svećenici izvršavaju svoju dužnost celebriranjem misa barem nedjeljom i na svetkovine; ako su pak dušobrižnici, onda češće.*" Usp. Sacrosanctum concilium Tridentinum, *Sessio XXIII. de Reformatione*, c.XIV.

107. Nekoliko podataka o broju stanovnika u Nerežišćima iz više rukopisnih i tiskanih vrela: 1736. godine u 150 kuća živi 983 stanovnika; 1776. godine u 180 kuća 981 stanovnik; 1838. godine nađimo 965 stanovnika u oko 240 nastavenih kuća. Taj se broj gotovo podvostručio 1887. godine (1742 stanovnika), da bi 1900. godine mjesto brojilo 2123 stanovnika. Nerežišća su bila najnapučenija 1912. godine: 2329 stanovnika. Godine 1939. bilo je 1212 stanovnika, a 1975. godine 711 stanovnika.

svetkovina, u razdoblju od 1628. do 1823. godine održavala se i jutarnja¹⁰⁸ svake nedjelje i blagdana od Svih svetih do Bogojavljenja.

4.4. Propovijedi

Do polovice 17. st. - kad se počelo propovijedati svake nedjelje - učestalost propovijedanja nije se ravnala po nekom kriteriju, već je to bila osobna stvar pojedinih župnika. Prvi spomen o korizmenim propovjednicima nahodimo već 1585. godine. U slučaju da ga ne bi mogli naći - što bi se rijetko dogodilo - tu su dužnost svagdanog propovijedanja ispunjali sami župnici, kao i u došašću, kad su također dolazili posebni propovjednici.

4.5. Ophodi (procesije)

Svake nedjelje u mjesecu održavala je svoj ophod određena bratovština (ona Presv. Sakramenta svake treće nedjelje). U ophodu se također odlazilo do pojedinih crkvice na dan njihova naslovnika, četiri puta godišnje u obližnje zavjetno Gospino svetište u Donji Humac i sl. Uloga bratima u bogoslužju sastojala se u dolaženju na mjesečne procesije dotične bratovštine i na sprovode svoje subraće. U 18. st. od osam laičkih bratovština samo su dvije rabile tuniku: ona Presv. Sakramenta bijelu, a Duša čistilišta crnu.

4.6. Biskupski pohodi

Biskupu-pohoditelju (koji bi u župi znao ostati i do tjedan dana!) odlazio bi u susret župnik sa svećenstvom i pukom te bi ga procesionalno pod baldahinom uveli u crkvu pjevajući *Tebe Boga hvalimo*. Tek u 18. st. biskup redovito pontificira (do tada bi samo pribivao župnikovoj misi). Poodrobnobno bi pregledao sve crkvene objekte i njihov inventar, slušao izvješća župnika i određenih župljana o stanju župe, podijelio potvrdu i obavio molitve za mrtve. Djecu je ispitivao kršćanski nauk, a odraslima bi održao katehetsku propovijed.

108. Tako se hrvatski nazivao *Matutin* (danas je to *Služba čitanja*, ali se onda sastojala od 9 psalama i 9 čitanja). Osim navedenih dijelova časoslova, koji su se u crkvi svečano izvodili s pukom, još se na svetkovine, sve do 1930-ih godina, prije župne mise, pjevao *Treći čas*.

4.7. Vjeronauk

Održavanje vjeronauka u današnjem smislu datira upravo od Trident skog sabora. Zbog neodziva djece i nemarnosti roditelja pohađanje vjeronaučne obuke poboljšalo se tek nakon cijeloga jednog stoljeća. Od polovice, naime, 17. st. držala se redovita nedjeljna katehizacija, dok je preko nedjeljne župne mise bila katehetska propovijed za sve župljane. Vjeronaučna obuka bila je doživjela svoj procvat za župnikovanja dr. Jeronima Bonačića, koji je prvenstveno za potrebe nerezliške crkve tiskao već spomenuti katekizam.¹⁰⁹ Održavao je vjeronauk ne samo nedjeljom i blagdanom - kako se onda običavalo - nego mnogo puta i radnim danom. Svršetkom 18. st. čak se svake večeri u župnoj kući tumačio vjeronauk onima koji su mu željeli pribivati. Poslije 1855. godine - kad je Austrija sklopila konkordat sa Sv. Stolicom - počelo se sustavno katehizirati u školi, ali se paralelno s tim školskim vjeronaukom održavao kršćanski nauk u crkvi kao priprava za primanje sakramenata.

5. "Znak kojemu će se protiviti" (Lk 2,34)

U naslovu su ovog poglavlja riječi koje je izgovorio starac Šimun prigodom Isusova prikazanja u hramu. Prema Šimunovu, naime, proročanstvu Isus ne samo da je "postavljen za propast i uzdignuće mnogima", nego ta koder i "za znak kojemu će se protiviti" (ili u nekim prijevodima "za znak osporavan"). Dvotisućljetna povijest kršćanstva potvrdila je ispravnost Šimunove izjave. Crkva, otajstveno Tijelo Kristovo - koja do svršetka svijeta nastavlja njegovo djelo - tijekom svojega dugog opstanka doista je znak osporavan, znak kojemu će se protiviti.

U svojoj više nego tisućljetnoj povijesti od toga nije izuzeta ni nerezliška župa. Njezina župna zajednica - predvođena crkvenim predstojnicima i simbolizirana u kamenoj crkvi - nije bila pošteđena višestrukih incidentnih situacija koje ćemo (više kao iznimke koje potvrđuju pravilo uglavnom neometanoga funkcioniranja župnog života) prikazati kroz ovo poglavlje. U njegovoj razdiobi izričito se naglašava Drugi svjetski rat. Za

109. J. FRANULIĆ, *Katekizam Jeronima Bonačića*, u *Crkva u svijetu* 10 (1975) 3, 282-284; ISTI, *Marija u Bonačićevu katekizmu*, u *Marija* 25 (1987) 12,390-392.

njegova je, naime, trajanja te neposredno prije i po la stoljeća nakon njega protivljenje Crkvi bilo najizrazitije tijekom 14-stoljetne povijesti kršćanstva u Hrvata.

5.1. Do Drugoga svjetskog rata

Već peti poimence poznati nerežiški župnik bio je žrtvom teških optužaba jednoga svojeg župljanina. Na osnovi njegovih izjava u Mlecima - kako je objelodanjeno - dotični je župnik bio progнан s Brača 1436. godine.¹¹⁰ Iste se godine pomnijim istraživanjem utvrdilo da su po srijedi bile neutemeljene i proizvoljne tvrdnje pa je sam dužd proglasio njegovu nevinost.¹¹¹

Nakon spomenutog slučaja uzajamni odnosi župljana te župnika i ostalih svećenika u župi redovito su bili korektni, osim u nekoliko primjera. Očito je da ni svi župnici nisu tada bili bez ikakve krivnje: davali su, naime, povoda da se župljani prema njima tako ponašaju. Jednoga su grdili uvredljivim riječima, drugoga su znali i udariti. Među župljanima našlo se onih koji nisu bili naklonjeni i zagorčavali su život dvojici, inače uzornih, župnika.¹¹²

Govoreći o međuodnosima svećenika i župljana, treba istaknuti da su bili najslabiji za župnikovanja jednoga domoroca (*nemo propheta in patria*!) svršetkom 16. st. On bi u propovijedima znao grditi pojedine župljane i govoriti o osobnim stvarima, a prijetnje i neredi slušatelja nisu izostajali i to odmah, na mjestu događanja. Jednomu koji se posebno isticao u vrijeđanju župnika biskup-pohoditelj je naredio da *"mora javno u župnoj crkvi jedne nedjelje ili blagdana za vrijeme mise, ponizno klečeći, sklopljenih ruku i pognute glave, glasno očitovati svoju pogrešku što je nedoličnim riječima vrijeđao svojega župnika i pastira te od njega moliti oprostjenje"*. Župnika je pak isti biskup opomenuo *"neka u crkvenim propovijedima nikoga ne kudi i ne optužuje te neka ne govori o osobnim stvarima, nego neka propovijeda"*

110. A. CICCARELLI, n.d., 195.

111. Prijepis dotične dukale (= pismena odluka mletačkog dužda) nalazi se u župnom arhivu, u jednom rukopisnom svesku, koji nije naslovljen, a sadrži razne tekstove u vremenskom razmaku od više stoljeća.

112. J. FRANULIĆ, *Jedan pogled na naše vjernike u prošlosti*, u SB 27 (1987) 3, 270-281.

Isusa Krista, poučava o krepostima, odvraća od mana; općenito neka ih uči pobožnosti i strahu Božjemu".¹¹³

Pojedine iznesene negativnosti u uzajamnim odnosima svećenika i župljana nipošto nam ne daju pravo da stvari uopćavamo. Naprotiv, da bismo dobili cjelovitu sliku župnog života, navedimo kako je, primjerice, 1793. godine biskup dao župniku pismenu svjedodžbu kojom se potvrđuje da on *"u svemu izvrsno upravlja župom, puk je svećenicima i istom župniku pokoran najvećom odanošću, djeca su poučena u kršćanskom nauku, crkvena se disciplina najbolje opslužuje, o siromasima se vodi briga, bolesnicima se marljivo pruža sva kršćanska pomoć i napokon sve se župne funkcije potpuno izvršavaju... To nam je pribavilo veliku utjehu u Gospodinu; stoga našem bratu svećeniku od srca čestitamo i to mu dragovoljno potvrđujemo svjedočanstvom istinske pohvale".¹¹⁴*

Dok se u 16. i 17. st. ne bi o Uskrsu pričestio pokoji suložnik, u drugoj polovici 18. st. taj se broj postupno povećavao, da bi 1802. godine narastao do 30 (zajedno s kapelanijom Dračevica župa tada broji 1400 stanovnika). Očito se opaža širenje vjerskog indiferentizma, negativne posljedice liberalnoga francuskog prosvjetiteljstva, kojega se utjecaj osjetio i u našim krajevima, što su početkom 19. st. bili pod Napoleonovom okupacijom.¹¹⁵ Jedan domaći svećenik izjavio je 1823. godine kako je mnogo ispovijedao dok je u župi bilo kršćanskoga žara, ali da je taj opao i sada se malo ispovijeda. Znakovito je za razumijevanje onodobnih društveno-crkvenih prilika što je iste godine rekao drugi svećenik u mjestu: *"U ovo se doba posebno ozloglašuje dostojanstvo službenika svetišta".¹¹⁶*

Upravo iznesene pojave značile su u povijesti nerežiške župne zajednice uopće prvi njezin susret s modernim bezboštvom, koje datira od Francuske revolucije (1789.). Protuvjerski utjecaj druge velike revolucije - one

113. Isto.

114. Isto.

115. *"Na Braču, kao i inače po Dalmaciji, stvaralo se raspoloženje protiv francuske reformatorske akcije. Oni nisu nikada uspjeli pridobiti za sebe ni plemstvo ni narod, a pogotovu ne svećenstvo."* Usp. D. VRSALOVIĆ, n. dj., 332. - *"Francuzi su se istina trudili da Dalmaciju probude iz višestoljetnog mletačkog drijemeža i da je gospodarski i kulturno uzdignu, ali je to činjeno na takav način i u takvim prilikama da se može reći kako je njihova vladavina bila u narodu silno omrznuta. (...) Apsurdna protucrkvena politika dovela je odijum puka prema -jakobincima- često do užarenja."* Usp. J. KOVAČIĆ, *Zapisi ...*, 219.

116. Kao u bilješci 112.

Oktobarske iz 1917. godine - bio je za cijelu Crkvu u Hrvata, pa i za njezin nerežiški sastavni dio, neusporedivo pogubniji i pogibeljniji, kako ćemo upoznati iz daljnjeg izlaganja.

Od početka 1931. godine don Jakov Lušić, kao nerežiški župnik, bio je razvio silnu pastoralnu djelatnost. U tom se smislu osmogodišnje njegovo službovanje može usporediti s dotad neviđenim napretkom vjerskog života u 18. st., za župnikovanja braće Bonačića i Metličića. U sklopu Katoličke akcije¹¹⁷ Lušić je bio duhovnikom crkvenih društava koja je utemeljio: za mladiće "Mali križari", za muževe "Križari", za djevojke "Kćeri Marijine" i za majke "Materinsko društvo". Također je bio osnovao Prosvjetno društvo "Pavlinović", koje je imalo i diletantsku sekciju za izvođenje raznih priredaba.

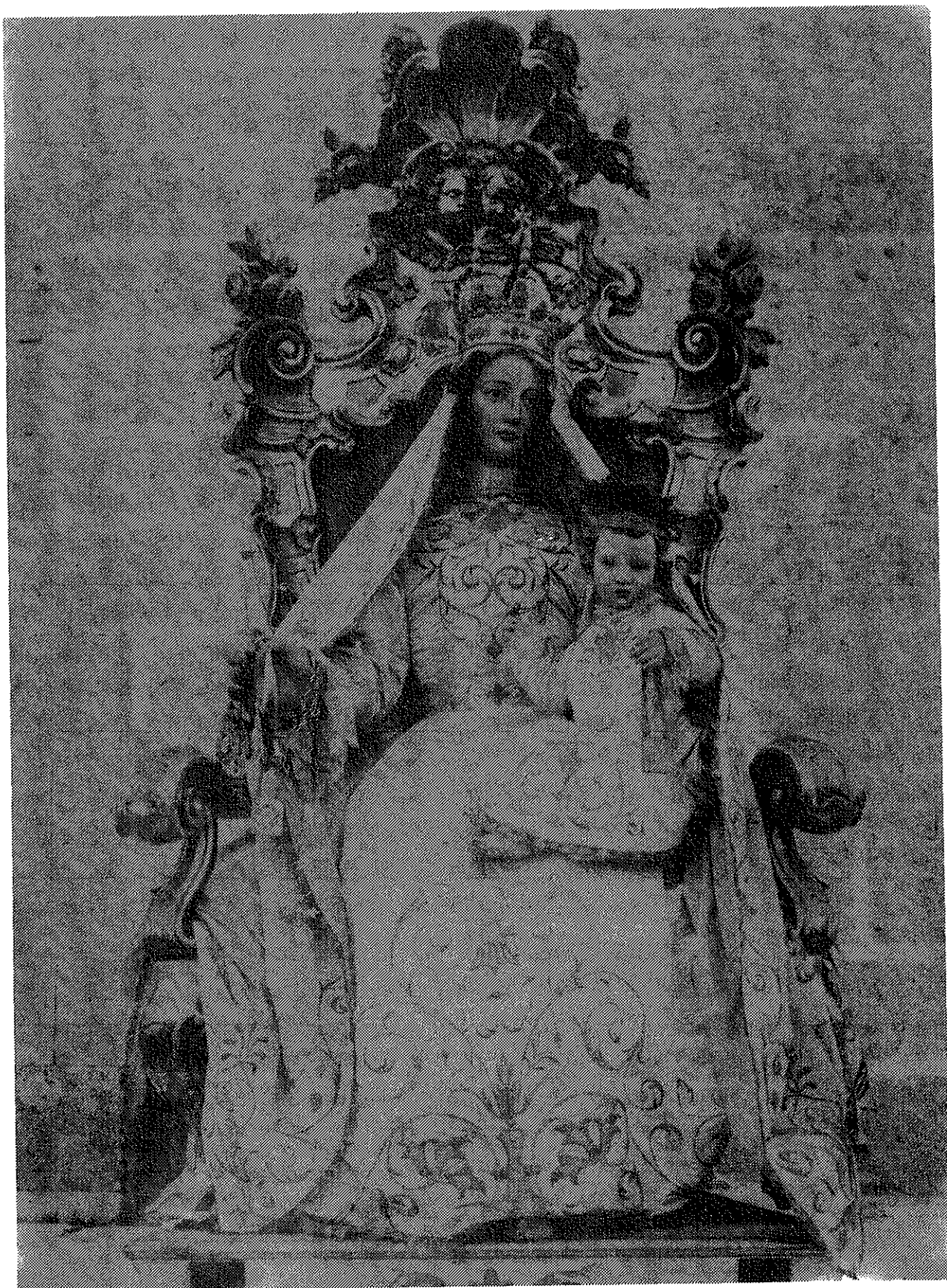
Međutim, za Lušićeva župnikovanja,¹¹⁸ kako čitamo u jugokomunističkoj literaturi, "u Nerežišćima započinje određeniji utjecaj Komunističke partije godine 1936. pa nadalje. (...) Njihova početna nastojanja bila su upravljena prema omladini".¹¹⁹ Onodobni su se komunisti u Dalmaciji uglavnom regrutirali iz redova projugoslavenskih liberala i antiklerikalaca. Nastrojena protukatolički i protuhrvatski, Partija je - kako navodi literatura iste provenijencije - "posebne napore ulagala da tu omladinu istrgne ispod utjecaja klera i reakcionarnih elemenata (...) Komunisti su otvoreno napadali organizatore i duhovne vođe tih reakcionarnih društava".¹²⁰ S tim u svezi, referat od 30. III. 1941. godine, na proslavi 10. obljetnice djelovanja Križarskog bratstva u Nerežišćima, sadrži i ove riječi: "Poslije 10 godina bura i oluja, poslije 10 godina progonstva, poslije čak i batina koje je naša križarska omladina u ovom našem mjestu doživjela, (...) mnogo je naše braće otpalo od nas."

117. Svrha Katoličke akcije, koju je utemeljio papa Pio XI. 1922. godine, bila je angažirati katoličke svjetovnjake radom oko svojega vlastitog posvećenja u svojoj životnoj sredini, gdje su djelovali širenjem evanđeoskih načela.

118. Iz vremena Lušićeva župnikovanja donosim onoliko koliko treba za upotpuniti tematiku ovog poglavlja. Izneseno se temelji na već spominjanim Babarovićevim zapisima u svescima njegovih zapažanja. Međutim, u povodu 100. obljetnice Lušićeva rođenja (1893.-1985.), a na temelju već proučenoga Lušićeva opsežnog uređivanja i ostalih zapisa u mjestima njegova službovanja (Gdinj, Nerežišća, Vrboska), spremam o njemu iscrpnu knjigu. Ukratko, Lušić je bio zauzet pastoralni i karitativni radnik, načitan intelektualac velike kulture, uvijek pravo usmjeren hrvatski domoljub, franjevački trećoredac kojega je jako cijenio sluga Božji fra Ante Antić.

119. J. RADMILOVIĆ, *Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi*, u *Brački zbornik* 2, Split 1954, 11.

120. S. KVESIĆ, *Hvar između dva rata*, Zagreb 1969, 200-201. - Jugokomunistička literatura bilježi da su 1938. godine u Sutivanu na Braču, u prigodi euharistijskog kongresa, bile održane "demonstracije protiv klerofašizma" (sic!). Usp. J. RADMILOVIĆ, n. dj., 12.

3. Gospa Karmelska, naslovník nerežiške župne crkve. Kip je nabavljen 1842. godine, a odjeća je na njemu iz 1886. godine. (Vidi u tekstu pod 3.5.3.1. i bilj 42.).

Kao duhovni voditelj crkvenih društava Lušić se našao na udaru komunističara, kojima je bio zaboran njegov rad s mladima. Kao simpatizer pak hrvatskoga oporbenog pokreta dr. Vlatka Mačeka, Lušić je bio idejno politički suprotstavljen pojedinim mjesnim mogućnicima. Oni su, kao propagatori srpske radikalne stranke, bili branitelji jugoslavenskoga kraljevskog režima. Te su mjesne snage kanile privatnu crkvu sv. Josipa pretvoriti u pravoslavnu crkvu. U nastojanju oko ostvarenja te svoje zamisli kontaktirali su sa splitskim pravoslavnim parohom Sergijem Urukalom.¹²¹ Takvi njihovi planovi teško su pogađali Lušića, koji je bio bespomoćan pred promicateljima takve ideje, jer su oni imali potporu režima. Prestankom Aleksandrove diktature (njegovim ubojstvom 1934. godine) ta su nastojanja postala bespredmetna.

Stalno povećavano suprotstavljanje Lušiću, zbog njegovih prohrvatskih i antikomunističkih stavova - to su, uostalom, bili stavovi i crkvenog vodstva - urodilo je time da su ga svršetkom veljače 1939. godine čekali pred crkvom s nakanom da ga fizički napadnu. Umaknuo im je kroz vrata zvonika i drugim putem došao do župne kuće. Odmah je iz sigurnosnih razloga napustio Nerežišća, kamo se vratio tek nakon pola godine¹²² predati župu svojem nasljedniku don Ivanu Babaroviću.

5.2. U Drugomu svjetskom ratu

U lipnju 1941. godine o Braču je predstavnik NDH izvijestio da je "u pojedinim mjestima komunizam uhvatio jaki korijen, a jugoslavenstvom bila je zatrovana većina pučanstva"¹²³ Makar je Brač bio u sastavu NDH i pod talijanskom okupacijom, do sredine 1942. godine u svim su mjestima bili osnovani Narodnooslobodilački odbori kao organi komunističko-partizanskog pokreta,¹²⁴ koji je početkom srpnja 1942. godine bio na Braču proglasio "komunističku republiku".¹²⁵ Razumljivo je da je u takvim okolnostima prestala djelatnost crkvenih društava koja je bio osnovao župnik

121. Velikosrpski režim kraljevske Jugoslavije, dosljedno provodeći svoju protuhrvatsku i protukatoličku politiku, bio je sagradio pravoslavnu crkvu u Visu i starokatoličku crkvu u Bogomolju na Hvaru.

122. Kroz to su ga vrijeme zamijenjivali mladi svećenici don Zdravko Ostojić i don Tonko Brešković.

123. J. RADMILOVIĆ, n. dj., 19.

124. N. ANIĆ, *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, Supetar 1984, 17.

125. J. RADMILOVIĆ, n. dj., 43.

Lušić. Tako je, primjerice, zadnji sastanak Križarskog bratstva bio održan 24. V. 1942., a Djevojačkog društva 7. VI. iste godine.

U jugokomunističkoj literaturi nahodimo podatak kako su novoosnovani Narodnooslobodilački odbori tijekom 1942. godine bili sakrili svoj materijal i oružje na razna skrovišta, također i u crkvama Bola i Nerežišća.¹²⁶ U prostoru iza glavnog oltara¹²⁷ nerežiške župne crkve i u njezinu potkrovlju, mimo znanja onodobnoga župnika Babarovića, čuvalo se oružje oko dvije godine. Otkriveno je u veljači 1944. godine, kad je Brač bio pod njemačkom okupacijom.

Svoje uhićenje 24. II. 1944. godine u Splitu - gdje se tada bio zatekao - i sve što je slijedilo Babarović je opisao u trima rukopisnim svescima pod naslovom: "*Dani moga tamnovanja*".¹²⁸ Kad je na preslušavanju doznao za razlog svojega uhićenja, piše kako je prikazivao "*koliko je župni stan daleko od crkve; kako civilnim osobama već u sumraku nije bilo dopušteno kretati se po mjestu pod talijanskom okupacijom što se nastavilo pod partizanskom vlasti; kako kod mene nisu nikad stajali ključevi crkvenih vrtata već kod crkvenog poslužnika, koji jutrom otvara a večerom zatvara crkvena vrata, nakon što je zvonio Anđeosko pozdravljenje; kako nikad nikomu nisam dopustio da unese oružje u crkvene prostorije niti me ikad tko za to zamolio*". Ispitatelju je naveo i to kako je jednom javno u crkvi govorio sudionicima bogoslužja neka mu se nitko ne dira u crkvu i župnu kuću. O takvu njegovu stavu neka dotični bude potpuno uvjeren: "*Ne dopuštam nijednoj vlasti na zemlji da mi se dira u crkvu i župnu kuću. To mi je bio refren čitavoga mojeg izlaganja.*"

S tim u svezi u svojim zapisima dalje bilježi: "*Kristov evanđeoski nauk za me je najnedostiživiji nauk, najveći ideal kao katoličkom svećeniku, pa kako bih mogao otvoriti vrata Božjega hrama, kuće molitve, da se slobodno unese oružje u kuću mira? Kristova je riječ: 'Tko se mača hvata, od mača će i poginuti' (Mt 26,52).*"

Zbog nađenoga oružja u crkvi Babarović je kao utamničeni prošao nacističke zatvore po Bosni i Hercegovini te konačno dospio u zenički lo-

126. Isto, 28.

127. Godine 1973. ondje sam našao jednu praznu čahuru puščanog metka.

128. O svemu sam подробно pisao u studijama, objelodanjenima na temelju Babarovićevih zapisa u svezi s njegovim tamnovanjem. Usp. J. FRANULIĆ, *Svećenik patnik*, u *SB* 29 (1989) 4, 327-341; ISTI, *Svećenik intelektualac*, u *SB* 30 (1990), 22, 169-179.

gor. Oboljenje i bolnički oporavak od pjegava tifusa spriječilo je njegovo izvođenje pred nacistički ratni sud.¹²⁹

Pri svršetku imenovanih svezaka čitamo kako je to bilo kad se u svibnju 1945. godine vratio u Nerežišća: "Našao sam župnu kuću zauzetu za razne mjesne urede pa sam potražio prenoćište u mjestu. Poslije mjesec dana ušao sam u župnu kuću. (...) Ožalošćen zbog gubitka gotovo cijele imovine nastavio sam župničku službu u mjestu."

5.3. Poslije Drugoga svjetskog rata

Za upoznavanje onodobnih (ne)prilika domovinske Crkve vrelo je prve ruke "Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije" s biskupske konferencije u Zagrebu 20. IX. 1945. godine. Ondje je podrobno opisano gaženje crkvenih prava i vjerskih sloboda, u jednu riječ jugokomunistički progon Crkve. Biskupi su osudili materijalizam i bezboštvo u tadašnjoj Jugoslaviji, čime su otvoreno osudili i sam jugokomunistički poredak.¹³⁰

Znajući da će se dotično *Pismo* čitati i u nerežiškoj crkvi - kao uostalom po svim katoličkim crkvama tadašnje Jugoslavije¹³¹ - određene nedjelje došli su na misu i oni mještani koji su, učlanjenjem u Partiju, već bili prestali pohađati crkvu. Kad je župnik Babarović započeo čitanjem *Pastirskog pisma*, oni su tobože prosvjedno napustili crkvu, a s njima i dio redovitih polaznika crkve. Njihovo izlaženje stvorilo je u crkvi napeto ozračje, što se vidno odrazilo na pojedine sudionike bogoslužja (jednoj je osobi u crkvi pozlilo, druga se sva tresla...). Začetnici tog izgreda formirali su poslije mise tobože prosvjednu povorku koja se kretala ulicama uz poklike: "Dolje ustaše!" "Dolje krvave mantije!" i slično. U međuvremenu je Babarović došao do župne kuće, pred kojom je bio razgovorom smišljeno zadržavan dok mu se približila dotična povorka. Kad su iz nje na Babarovića bačena jaja, on je ušao u kuću, kao da se ništa nije dogodilo. Osuđujući takav pos-

129. Posljedica preboljenoga pjegava tifusa bila je 20-godišnja njegova sljepoća koju je strpljivo podnosio do smrti. Umro je u 85. godini života 1980. godine.

130. Tekst *Pastirskog pisma* objelodanjen je u: M. LANDERCY, *Kardinal Alojzije Stepinac*, Đakovački Selci 1989, 119-131; I. MUŽIĆ, *Pavelić i Stepinac*, Split 1991, 161-175.

131. Dr. G. Masucci OSB, tajnik izaslanstva Sv. Stolice kod hrvatskog episkopata od 1. VIII. 1941. do 28. III. 1946. godine, u svojem dnevniku pod nadnevkom 20. III. 1946. godine zapisao: "Jutros u 7 sati strijeljan je 33-godišnji svećenik zato što je u svojoj župi čitao *Pastirsko pismo*." Usp. *Glas Koncila* 29 (1990) 10,5.

tupak, oglasila se njegova sestra, koja je bila psihički slomljena nakon njegova uhićenja i tamnovanja.

Incident u svezi s čitanjem Pastirskog pisma opisan je na osnovi izvješća očevidaca koji se toga dobro spominju. Ono što slijedi uzeto je iz Babarovićeve ljetopisa (kronika), koji je on vodio do prestanka službe nerežiškog župnika u veljači 1962. godine.

Pod naslovom "*Oportunizam u mjestu*" (pisano 1951. godine), uz ostalo spominje župljanina koji je neko vrijeme i nakon rata redovito dolazio na misu, "*ali kad je vidio da partijci u mjestu zauzimaju većeg maha, prekinu to dolaženje jedanput rekavši : 'Dok bude kod nas ovakav sistem, ići u crkvu neću!'*" Dalje navodi kako mu je jedna župljanka rekla: "*Ako budu htjeli razoriti crkvu, pustite, ne mičite se !*" Kad je o blagoslovu kuća došao do kuće jednoga partijca, njegova mu je žena rekla: "*Već je kuća jedanput blagoslovljena, čemu je više blagoslivljati?*" Zapis o oportunizmu zaključuje ovako: "*U župi ima priličan broj takvih na koje je djelovala promjena političkih prilika. Netom se promijene političke prilike, odmah će se promijeniti i njihov dosadašnji odnos prema crkvi.*"

Na sastanku svih mještana 1950. godine bilo je jednoglasno zaključeno da se sruši crkva sv. Petra i Pavla, smještena nasred istoimenog trga, jer da tobože smeta pred Zadržnim domom (to je zapravo crkvena zgrada, vlasništvo Bratovštine Presv. Sakramenta, izgrađena 1875. godine). "Iz oportunizma" - piše Babarović - "*malo je odraslih muškaraca diglo glas da se crkva ne sruši.*" Kad su radnici već bili dobili nalog za rušenje, bilježi kako se "*nitko nije usudio pisnuti*". Babarović je uspio spriječiti rušenje crkve, dokazujući njezinu vrijednost i važnost za mjesto, otok i cijelu državu. Radi se, naime, o crkvi podignutoj oko 1400. godine. Pojedini predstavnici "narodne" vlasti nagovarali su Babarovića neka dade suglasnost da se crkva sruši i sagradi na drugom mjestu. Dugo ih je uvjeravao kako je to velika besmislica i da Konzervatorski zavod nikad na to neće pristati. Doista, Zavod to nije dopustio, nego je naprotiv državni javni odvjetnik pazio "*hoće li tko dirnuti u crkvu te u užem krugu izjavio da će platiti glavom tko se usudi dirnuti u crkvu*".

Odmah nakon rata mjesni su mladići oduzeli časnim sestrama dio njihove livade - u njezinu je produžetku bio sestarski vinograd - i pretvorili je u nogometno igralište. Ondje su svakog popodneva satima igrali nogomet, uz nazočnost gledatelja i navijača. "*Kad lopta odleti u vinograd, igrač gazi po*

vinogradu, muško i žensko gleda igrače, a nitko ne žali da se uništava pretežak trud u vinogradu časnih sestara."

Na tom se igralištu često igrao nogomet i onda kad je neposredno mimo njega imala proći procesija. Kao nešto posebno Babarović bilježi da 13. VI. 1952. godine za trajanja procesije nije bilo nogometaša na igralištu. Međutim, 16 dana poslije,¹³² dok je uz igralište prolazila procesija, jedan mladić iz Donjega Humca - odande su često dolazili igrati nogomet na nerežiškom igralištu - namjeravao je baciti loptu u procesiju. Na opomenu jednoga sudionika procesije odgovorio je psovkom. Kako bi se ubuduće izbjegli bilo kakvi izazovi, procesija je 16. VII. 1956. godine mimoišla igralište s nogometašima i prošla sporednom ulicom. Kad se večernja teoforična procesija Velikoga petka 1959. godine kretala mjestom, po ulicama nije bilo vidjeti nikoga, dok je godinu prije jedan mladić izazovno sjedio na trgu pa ga je sakristan molio da se udalji.¹³³

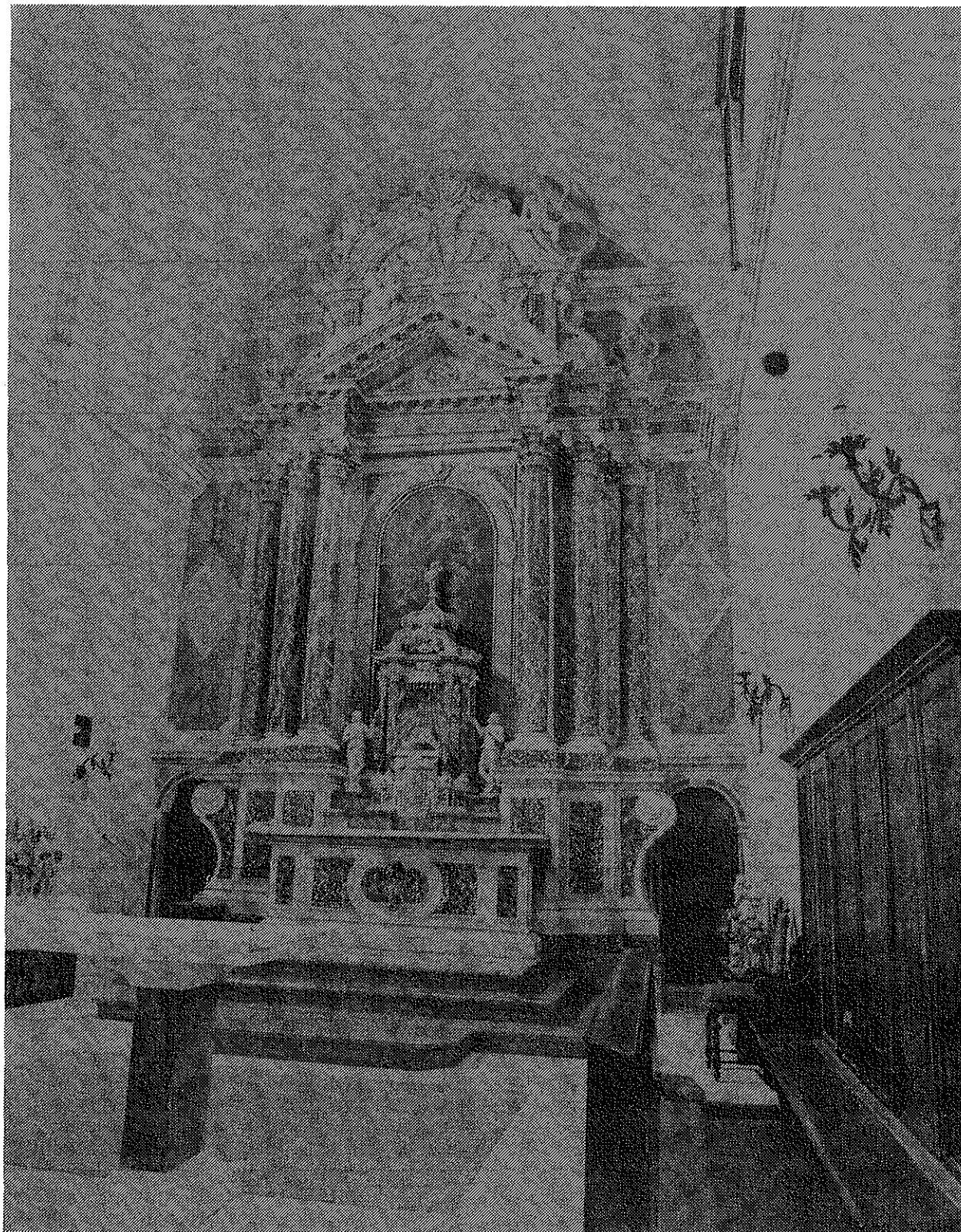
Procesije su se inače besprijekorno održavale prema običajniku sve do 1958. godine. Tada je "narodna" vlast zabranila jutarnju procesiju Velikoga petka iz Nerežišća u Donji Humac. Ta se procesija više nije održala kao ni one na Blagovijest i Uskršni ponedjeljak, kad se također izjutra ophodom odlazilo iz nerežiške u donjohumčansku crkvu.¹³⁴

Još se iz Babarovićeve ljetopisa može navesti kako su 8. III. 1952. godine, zbog korizmenog vremena, djevojke i žene bojkotirale najavljeni ples u već spomenutoj crkvenoj zgradi, pretvorenoj u Zadružni dom. Inače, iste je godine zapisano da u toj zgradi "*plešu često, sastanke drže u bilo koje vrijeme, špijavaju je li komu žena bila u crkvi*".

132. Na svetkovinu sv. Petra i Pavla istoimenu bi se crkvu, u kojoj se izjutra celebriralo, popodne procesionalno pohodilo nakon otpjevanje večernje u župnoj crkvi. Kako je te godine dotična svetkovina bila u nedjelju - a to je ujedno bila nedjelja nakon svetkovine sv. Ivana Krstitelja, kad se na isti način pohađala njegova crkva - u sklopu iste procesije te su se godine pohodile obadvije spomenute crkve (kako je to Babarović i zabilježio u ljetopisu, navodeći dotični izgred).

133. U Babarovićeve ljetopisu o tomu nema govora, ali se osobno spominjem iz svojih ministrantskih dana (usp. bilj. 39.) da se obrede u župnoj crkvi znalo ometati radio-razglasom koji je nakon Drugoga svjetskog rata bio postavljen na zvoniku.

134. Osim triju navedenih procesija, običajnik iz 1823. godine bilježi da se ophodom odlazilo u Donji Humac i na blagdan Gospina pohoda, 2. srpnja. - Za procesije na Blagovijest i Uskršni ponedjeljak u puku se govorilo da se tada ide "*Gospi na radovanje*", a za onu na Veliki petak "*Gospi na žalovanje*". Župna je crkva u Donjem Humcu inače bračko Gospino prasnvetište. Ondje je očuvana srednjovjekovna freska s kraja 13. st. To je ujedno najstariji prikaz Gospina lika na otoku.

4. Glavni oltar nerežiške župne crkve. (Vidi u tekstu pod 3.1.1. i bilj. 42.).

Godine 1955. Babarović je u ljetopisu pisao o crkvenim pjevačima te o bogatstvu i raznolikosti pučkoga crkvenog pjevanja: "*Mlađi naraštaj vrlo mučno prihvaća tradicionalno pjevanje i teško će koji zapjevati solo poslanicu. Naravski da ima preko cijele godine krasnih napjeva a dokle će se očuvati? Budućnost će pokazati.*"

Izvode iz Babarovićeve ljetopisa zaključimo s nekoliko rečenica dojmova pučkog misionara u prosincu 1959. godine: "*Uspjeh misija nije onakav kakav bi morao biti, ali je ipak zadovoljavajući. (...) Po svemu se vidi da je ovdje vjera još jaka. Možda ima dosta indiferentizma i ljudskog obzira koji priječe da ta vjera dođe do većeg izražaja. (...) Možda se nađe pojedinaca koji samovoljno nekima zabranjuju ići u crkvu. (...) U Nerežišćima ima vjere, koja je možda kod pojedinaca zapretna pepelom, koji treba povremeno odstraniti da se opet pokaže iskra vjere.*"

Osim u župnom ljetopisu, pohranjenu u župnom arhivu, Babarović je - u svezi s tematikom ovog poglavlja - ostavio zapise i u svescima svojih zapažanja (u piščevu posjedu). Odande doznajemo kako su se pri popisu pučanstva 1953. godine pojedini mještani (pa i oni iz čijih je obitelji bilo svećenika!) izjasnili kao bezvjerci.¹³⁵ Nadalje, jedna osoba koja je bila prestala prakticirati vjeru, makar nije stupila u Partiju (poturice su gori od Turaka!), svoj je postupak obrazlagala riječima: "*Valja ići za strujom!*" Kao sažetak svega, Babarović je 1954. godine zapisao: "*U ovim teškim godinama poslije rata nastojao sam održati svoje župljane u vjeri i odanosti Crkvi. Tko me u tomu pomagao? Svatko je čuvao i gledao sebe. Je li mi pomogao N. N.? (Riječ je o osobi koja je očekivala da je svatko smatra dobrim vjernikom, op. J. F.). Nije nikad. Govorio je pok. don Nikoli Sabbioncellu (kao umirovljeni župnik živio u zavičajnim Nerežišćima, op. J. F.): oni nikomu ne priječe pohađati crkvu; a bilo je nastojanja da se vjernike odvrati od crkve. Je li se kada komu usprotivio u tom nastojanju? Nije. Je li kada javno ustao na obranu Evandjelja? Nije. Kad njegov sinovac javno nastoji podcjeniti Evandjelje, ja ustajem na obranu. Njegov stric N. N. šuti kao zaliven. Čudna li je vjera toga našeg naroda. Tu nema dosljednosti ni logike!*"

135. Listajući knjige urudžbenih zapisnika, u razdoblju od 1928. do 1942. godine nahodimo ubilježena imena šestoro župljana, muškaraca i žena, koji su javno pred građanskim vlastima izjavili da istupaju iz Katoličke crkve: troje je prešlo na pravoslavlje, a troje na starokatolicizam. O opozivu njihove odluke nisam ništa našao. Usp. bilj. 121.

Istim je izričajem Babarović popratio i pojedine njemu nashvatljive događaje, zapisane u ljetopisu 1952. godine. Jedan gotovo 80-godišnjak, koji je neizostavno pribivao svim crkvenim funkcijama i tada latinsku misu pratio iz hrvatskoga (Kniewaldova) misala, bio je predsjednik plesa, što je - kako piše Babarović - "glavna zapreka da naš narod nije duboko kršćanski". Kad je iste godine u korizmi bilo jedno građansko vjenčanje (poslije rata drugo po redu u župi), zaručnikovi roditelji - kako su inače redovito pohađali crkvu - opravdali su sinovljev postupak time kako "nije on sam koji se tako vjenčaje". Usklikom "O tempora, o mores" Babarović je komentirao događaj kad je trebalo dopuštenje mjesnih vlastodržaca da se mogu podijeliti sakramenti umirućih jednoj župljanki, koju je njezina kći nje govala u kući svojega supruga partijca. Osim što su već spominjanu crkvenu zgradu pretvorili u Zadržni dom, isti su vlastodršci svojim simpatizerima davali u besplatan najam drugu crkvenu zgradu u mjestu, potpuno ignorirajući jedinoga zakonitog vlasnika: crkovinarstvo.

Budući da se nakon uspostave hrvatske demokracije, već na jesen 1990. godine, u nerežiškoj školi - kao prvoj na Braču - počeo predavati vjeronauk, posjetimo se onog vremena kad je "narodna" vlast 1. II. 1952. godine bila zabranila održavanje vjeronaučne obuke u svim hrvatskim školama. Iz Babarovićevih osobnih zapisa doznajemo kako su se s tim u svezi bile različito ponijele dvije onodobne mjesne učiteljice, obadvije strankinje. Jedna, militantna ateistkinja (u ljetopisu je o njoj Babarović zapisao da "radi za apostaziju na Braču"), priopćila je školskoj djeci kako se više ne smije poučavati vjeronauk niti u crkvi. Pače, prijetila im se kako ih neće promovirati u viši razred ako budu zalazili u crkvu. Kad je Babarović u crkvi pročitao biskupovu okružnicu kako nisu točne glasine po kojima nije dopušteno katekizirati niti u crkvi i da mjesne vlasti rade protuzakonito ako to tvrde, ta je učiteljica i dalje nastavila izjavljivati suprotno. Druga pak učiteljica, koja je povremeno čak pohađala crkvu, jednoj pobožnoj osobi povjerljivo je rekla kako se doista može držati vjeronauk u crkvi, ali da je prosvjetnim radnicima naređeno neka ga ometaju, tako što će u to vrijeme odvoditi djecu na šetnju ili će ih okupirati izvanškolskim aktivnostima.

Dok se sada, na temelju Babarovićevih zapisa, prvi put objavljuje prikaz o neposrednoj poratnoj prošlosti nerežiške župe, zadnje desetljeće i pol mogu se sustavno pratiti tiskana izvješća o vjerskom životu iste župe u pov-

remenom glasilu bračkog dekanata.¹³⁶ Od 1978. do 1982. godine još je podrobnije u tom smislu pisao župni list.¹³⁷ Njegov je urednik bio priopćio kako će taj list također "*dobro doći krštenim plašljivcima - prestrašenima sociološko-marksističkim kretanjima - te iznakaženim deformacijama i neznanjem*".¹³⁸

Na proteklo polustoljetno razdoblje jugokomunističke strahovlade,¹³⁹ s njezinom izrazitom protuvjerskom i protunarodnom politikom, još nas podsjećaju promijenjena imena dvaju mjesnih trgova, koji su se stoljećima nazivali po naslovnici na njima sagrađenih crkava: sv. Mare (=Margarite) i sv. Petra. Na mjesnom groblju (sveto mjesto u crkvenom vlasništvu!) ima nadgrobnih spomenika bez križa, a pomnivi promatrač uočiti će na dvama i zvijezdu petokraku. Znakovito je da su upravo na crkvenim objektima - ne tražeći dopuštenje njihovih vlasnika - podignuta dva kamena spomenobilježja komunističko-partizanskom pokretu.¹⁴⁰

136. *Bračka Crkva*, povremeno glasilo bračkih župa, U 14 godina izlaženja tiskano je 30 brojeva.

137. *Sveta Mare, Župni list Gospe Karmelske Nerežišća*. U 5 godina izlaženja ciklostilom je tiskano 12 brojeva.

138. *Sveta Mare* 4 (1981) 3,1.

139. O tomu zacijelo najtragičnijem razdoblju (1945.-1990) povijesti hrvatskog naroda i Katoličke crkve u Hrvata napisao sam opsežnu studiju: *Jedan pogled u jugokomunističku prošlost*. Nakon što njezin sadržaj u tri dijela prethodno bude tiskan u ovoj reviji, bit će tiskana kao posebna knjiga. Prvi je dio već tiskan u *SB* br.4/1992,237-280, drugi je objelodanjen u ovom broju, a treći i završni dio bit će objavljen u br. 2/1993.

140. Na već spominjanoj crkvenoj zgradi Bratovštine Presv. Sakramenta mjesna Organizacija Saveza boraca s nadnevkom 15 maja (tako stoji!) 1952. godine postavila je spomen-ploču sa crvenom zvijezdom petokrakom i sa slijedećim sadržajem: "*1941.-1945. / U danima Narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije / noseći visoko zastavu Komunističke partije Jugoslavije / položili su svoje živote za slobodu svog naroda drugovi*" (slijedi 35 poimence navedenih mještana). - Na zemljištu časnih sestara postavljen je spomenik, kojemu je na vrhu zvijezda petokraka, a u njoj srp i čekić. Ispod toga je grb bivše Jugoslavije i slijedeći tekst: "*Iz ljubavi i poštovanja na pale borce za narodno oslobođenje poginule u oslob. ratu god. 1941. - 1945. podiže spomenik haran narod Nerežišća 1 maj 1947.*" - Nakon što je jugokomunistički auktor popisao sve pale borce i žrtve fašističkog terora na Braču, navodi da su oni uzidali svoje živote "*u temelje svoje oslobođene i preporođene domovine - socijalističke Jugoslavije*". Usp. J. RADMILOVIĆ, n. dj., 79. - Na području hvarske biskupije već su s crkvenih zgrada (konkretno župnih kuća u Visu i u Bogomolju na Hvaru) uklonjene - svojedobno protupravno postavljene - spomen-ploče s tekstovima u svezi s komunističko-partizanskim pokretom.

6. Zaključne misli

"Nerežiška župna crkva" piše Fisković, "sagrađena je potpuno baroknim stilom, koji se očituje u njenim širokim omjerima, u ukrasima i u unutrašnjem rasporedu."¹⁴¹ Prema sudu stručnjaka, to je najmonumentalnija bračka crkva.¹⁴² Macanovićev zahvat na već započetoj izgradnji crkve "postaje presudan za oblikovanje ove značajne građevine; to zapravo nije rekonstrukcija, nego nova gradnja kojoj je dao izraziti barokni pečat prožet karakterističnom lokalnom notom".¹⁴³ Što se pak tiče njezina zvonika, koji se uklapa u niz karakterističnih dalmatinskih zvonika romaničkog tipa s piramidom na vrhu, on je "harmoničan, (...) gradnja mirnih i zatvorenih linija".¹⁴⁴

Crkvenom ponutricom dominira glavni oltar, koji je - pokrivajući zapravo cijeli zid apside (10 x 6,80 m) - najmonumentalniji na području hvarske biskupije.¹⁴⁵ Od svih župnih crkava u biskupiji - izuzev hvarsku stolnu crkvu - nerežiška crkva posjeduje najprostraniji prezbiterij (11 x 6,80 m) i sakristiju (11 x 5,20 m).

Od crkvenog inventara treba izdvojiti gotički kalež (3.5.1.), jedini takav primjerak na otoku.¹⁴⁶ Među slikama Palminih sljedbenika na Braču najveću pozornost zaslužuje Ridolfijeva pala Gospe od Ružarija (3.1.3.). Njezin najbolji dio su unaokolo nanizana otajstva krunice.¹⁴⁷ Po crkvama hvarske biskupije ne može se vidjeti onako impozantan Gospin kip, kao što

141. Kao u bilj. 9.

142. K. PRIJATELJ, *Novi vijek ...* (kao u bilj. 35.), 199. - U Babarovićevu ljetopisu čitamo da je dr. Ivo Delalle, "poznati europski učenjak", nerežišku crkvu nazvao katedralom, kad je u njoj nastupio kao svećenik 13. VII. 1956. godine.

143. ISTI, *Barok u Dalmaciji*, u zbornom djelu *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb 1982, 697-699 (i fotografija crkvenog pročelja sa zvonikom).

144. C. FISKOVIĆ, *Historički i umjetnički spomenici na Braču*, u *Brački zbornik* 1, Split 1940, 34.

145. Na njegovu reteblu je šest stupova od crvenoga mramora. Ostali oltari u crkvi imaju po četiri mramorna stupa, svaki oltar različite boje: Gospe Karmelske sive, Gospe od Ružarija crvene, Presv. Trojstva narančaste, (Navještenja Marijina je drveni, također s četirima stupovima), Sv. Križa crne, sv. Ante ljubičaste. - Osim u tekstu navedenih dimenzija glavnog oltara, prezbiterija i sakristije, u svrhu potpunije informacije evo još nekih: dužina cijele crkve iznosi 27 m; prostor triju lađa dug je i širok po 16,20 m. Zidovi pokrajnih lađa i prezbiterija široki su po 1 m, a srednje lađe i pročelnog zida po 0,80 m. Zidovi sakristije široki su po 0,80 m, osim onoga sjevernog širine 1 m. Visina glavne lađe je 15 m, a zvonika 35 m. Istočni i južni zid zvonika širok je po 0,80 m, a sjeverni i zapadni po 0,65 m. Njegov nutarnji tloris pačetvorina je dimenzija 3,30 x 3,30 m.

146. Kao u bilj. 71.

147. Kao u bilj. 44.

je onaj nerežiški Gospe Karmelske (3.1.2.), u naravnoj veličini te s bogato izrađenim i pozlaćenim neobaroknim prijestoljem. U domovinskim razmjerima vrijedne su orgulje don Petra Nakića, graditelja orgulja svjetskoga glasa. Od više desetaka njegovih orgulja u Hrvatskoj, nerežiške su jedne od svega triju do danas očuvanih.¹⁴⁸

Osim velebne župne crkve Nerežišća se diče s još deset manjih crkava¹⁴⁹ u mjestu i oko njega, nastalih u razdoblju od 11. do 18. st. Osnovni zidovi jedne, danas porušene, crkve (sv. Teodora) pripadaju starokršćanskom razdoblju.¹⁵⁰ Reljefnu Gospu iz crkve sv. Filipa i Jakova neki stručnjaci drže najljepšim Marijinim likom na otoku.¹⁵¹ Nadgrobni natpis na župničkom grobu u crkvi sv. Nikole jedini je oveći latinski srednjovjekovni natpis na Braču.¹⁵²

Nerežiška župa, među bračkim jedinstvena po broju sakralnih objekata, također se ističe starinom i prvenstvom. Kako su, naime, Nerežišća od 1000. do 1827. godine bila upravno središte stare bračke komune, nerežiški je župnik, kao najčasniji među bračkim svećenstvom, imao naslov arhiprezbitera (nadpopa).

U svojoj dugoj povijesti nerežiška je crkva bila svjedokom mnogobrojnih i raznovrsnih bogoštovnih čina - njihovim pomnijim izvođenjem ravnao je ceremonijar - koji su se ondje obavljali sa sudjelovanjem velikoga broja svećenika i klerika.¹⁵³ U toj se crkvi duhovno izgradila i ona stotina domaćih svećenika koje je ta župa dala od 1400. godine do danas.¹⁵⁴ Najpoznatiji među tim svećenicima ujedno je i najznamenitiji Nerežišćanin uopće: fra Bernardin (zvan Splicić) Drivodilić (+1499.), franjevac konventualac samostana sv. Frane u Splitu, priređivač prve hrvatske tiskane knjige s latiničkim slovima: "Lekcionar" (knjiga misnih čitanja), tiskan 12. III. 1495. godine u Mlecima. Još je vrijedno poimence spomenuti dvojicu

148. L. ŠABAN, *Graditelj orgulja Petar Nakić i Šibenik*, u zbornom djelu *Kulturna baština samostana sv. Frane u Šibeniku*, Zadar 1968, 131-162. - Za Nakićeve nerežiške orgulje jedan je glazbenik izjavio da nije čuo milozvučnih orgulja.

149. Obradene su u Prilogu I.

150. D. VRSALOVIĆ, *Pretpovijest i stari vijek ...* (kao u bilj. 35.), 98-99.

151. P. ŠIMUNOVIĆ, *Vodič po otoku Braču*, Zagreb 1987, 98.

152. I. OSTOJIC, *Gotički natpis iz XIV. st. u Nerežišćima na Braču*, u *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXV-LXVII (1963-1965)*, Split 1971, 315-322.

153. Na to nas doba podsjeća bogato uokviren natpis *CHORVS* nad komim klupama u prezbiteriju.

154. J. FRANULIĆ, *Smotra Bogu posvećenih osoba iz Nerežišća na Braču*, u *SB* 31 (1991) 1, 65-84.

svećenika rodom iz Nerežišća. To su: dr. Ivan Dubravčić (1735.-1802.), hvarski kanonik i drugogodišnji profesor prava na padovanskom sveučilištu te dr. Lovro Fertilio (1805.-1846.), konventualac samostana sv. Ante u Padovi i hrvatski ispovjednik u vatikanskoj bazilici.

Tijekom 18. st. hvarski su biskupi u nerežiškoj, kao najčasnijoj bračkoj, crkvi pet puta podijelili niže i više redove svećeničkim kandidatima iz cijeloga Brača. Najveći je broj ređenika bio 1764. godine: čak 17!¹⁵⁵ Poglavitito kao korizmeni propovjednici - u starije doba i kao adventski - u nerežiškoj su crkvi nastupali mnogi redovnici. Među njima je bilo nadaleko poznatih i s akademskim stupnjevima. Na Mladoj misi don Ante Krstulovića 16. VII. 1936. godine propovijedao je isusovac sveta života - poslije mučenik - o. Petar Perica (1881.-1944.), auctor rado pjevanih pjesama: "*Do nebesa*" (nastala 1900.) i "*Zdravo Djevo*" (1904.)¹⁵⁶

Osim crkvenih, nerežiška je crkva pod svoje svodove stoljećima primala i mnoge svjetovne odličnike: bračkoga kneza s činovničkim aparatom i oružanom posadom te suce, pravobranitelje, vijećnike, plemiće i ostale općinske dužnosnike. Knez i najviši predstavnici komunalne vlasti imali su u crkvi posebna sjedišta; kneževo je bilo nešto više izdignuto. Predstojnik bračke galije dolazio je na obrede opasan mačem. Župnik je sve te dužnosnike dočekivao na crkvenim vratima, a u okviru bogoslužja bili su poškropljeni blagoslovljenom vodom i pokađeni tamjanom te im se udijeljivao poljubac mira.¹⁵⁷ Nerežiška crkva bila je neke vrste dvorska crkva obližnjega kneževa dvora, tim više što su se - osim u dotičnom dvoru - također i u crkvi znale održavati skupštine Velikoga vijeća bračke komune.¹⁵⁸

Premda bi prva tri poglavlja ove studije mogla stajati kao zasebna cjelina (sadrže vremenski slijed gradnje crkve i opis njezina inventara) dodano je i 4. poglavlje sa sažetim prikazom liturgijskog života. Crkva je zapravo i sagrađena s tom namjenom, naime da se u njoj obavlja bogo služje.

155. Ponovno je u nerežiškoj crkvi bilo ređenje trojice svećeničkih kandidata 29. VI. 1972. godine.

156. Strijeljali su ga "osloboditelji" Dubrovnika 24. X. 1944. godine. Usp. J. ANTOLOVIĆ, *Isusovac Petar Perica žrtva svirepe mržnje*, u *Obnovljeni život* 46 (1991) 2, 258-266. - O. Perica se, dakle, ubraja između onih 500 hrvatskih katoličkih svećenika koji su tijekom Drugoga svjetskog rata i nakon njega stradali kao žrtve protuvjerske i protunarodne mržnje. Ubijenih je svećenika iz hvarske biskupije bilo šest. Usp. J. FRANULIĆ, *Prinos poznavanju povijesti Hvarske biskupije u Drugom svjetskom ratu*, u *SB* 32 (1992) 4, 258-280.

157. D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača ...*, 234; A. CVITANIĆ, *Srednjovjekovni statut bračke komune*, *Brački zbornik* 7, Supetar 1968, 34.

158. A. CVITANIĆ, n. dj., 39.

Glavnina sadržaja 5. poglavlja donedavno je predstavljala zabranjenu (u bivšem sustavu s nametnutim istinama čak nepostojeću!), a danas traženu tematiku. Bez čiste, naime, prošlosti teško se gradi čista budućnost. Objavljanjem ove studije ujedno se pružila prigoda prikazati kako je i nerežiška crkva (zgrada) i Crkva (vjernička zajednica) doista bila "*znak kojemu će se protiviti*". Stoga su u svezi s tretiranom problematikom prikazane - kako je rečeno u uvodu 5. poglavlja - uglavnom incidentne situacije, počam od 1930-ih godina. Suvišno je naglasiti kako se ono pozitivno tijekom više nego tisućljetne starine nerežiške župe - uključujući i poratno razdoblje - opravdano pretpostavlja i uključno podrazumijeva, sve ako se izričito ovdje i ne spominje.

Za razliku od pojedinih bračkih župa s nedavno objelodanjenim iscrpnim monografijama (Bol, Postira, Povelja, Sumartin), o nerežiškoj župi - slavnoj sa svoje prošlosti koja nadilazi lokalne okvire - dosad se nije podrobnije pisalo. Osobna povijesna proučavanja dvojice nerežiških župnika u ovom stoljeću (Vučetić i Babarović) ostala su nesintetizirana i u rukopisu, stoga nedostupna znanstvenoj javnosti. Vrijedi spomenuti da su već u srednjem vijeku dvojica nerežiških župnika istraživala bračku prošlost: Stojša i Dujam Hranković, koji je 1405. godine napisao najstariji poznati prikaz bračke povijesti.¹⁵⁹ Upravo nedostatak objavljenih radova o nerežiškoj župi i crkvi dodatno me potaknuo na pisanje ove sinteze, koja s ostalim studijama - poglavito onom o Bogu posvećenim osobama iz Nerežišća¹⁶⁰ - daje zaokružen sažetak nerežiške crkvene povijesti.

Svoju izgradnju i uređenje u današnjem obliku nerežiška župna crkva duguje župnicima braći Bonačićima (dr. Jeronimu i dr. Frani)¹⁶¹ koji su ujedno - poglavito dr. Jeronim - najznamenitiji župnici u prošlosti župe uopće. Ne umanjujući njihove neprolazne zasluge na pastoralno-katehetskom području, Nerežišća su najvidljivije zadužili upravo izgradnjom i opremom crkve. Ta velebna Bogorodičina crkva ostaje trajan svjedok njihove brige za povjerene im župljane i za mjesto njihova vjerničkog okupljanja. Kao nerežiški župnici uvelike su širili pobožnost prema Gospi Karmelskoj, naslovniku nerežiške župne crkve.

159. A. JUTRONIĆ, *Dujam Hranković - pisac "Opisa otoka Brača" iz godine 1405.*, u *Iz kulturne prošlosti Brača*, Split 1970, 5-22.

160. Kao u bilj. 154.

161. Kao u bilj. 54.

Ne gubeći iz vida njezinu prvotnu bogoštovnu namjenu, zbog koje je uostalom i građena, samo pak crkveno zdanje s inventarom uvelike nam pomaže da se preko tih vidljivih ljepota uzdižemo prema Onomu koji je nadahnuo ta divna djela ljudskih ruku: nevidljivi Stvoritelj i Uzdržavatelj svega!

PRILOG I.

OSTALE CRKVE U NEREŽIŠĆIMA

1. *Crkva sv. Jurja*, na istoimenom brdu sjeverno od Nerežišća, iz 11/12. st.; stilski pripada predromanici. Pačetvorina 4,50 x 5,50 m, s polukružnom apsidom. Na kamenom stupcu oltara nalazi se starokršćanski križ, po kojemu bi se dalo zaključiti o starijoj tradiciji kultnoga mjesta. Renesansni kameni reljef na oltaru pripisuje se Nikoli Lazaniću, najistaknutijemu bračkom kiparu druge polovice 16. st., koji je radio i izvan otoka (Rim, Dubrovnik).

2. *Crkva sv. Nikole*, na groblju, župna crkva do 15. st., bila je posvećena. Dograđena je na stariju crkvu iz 11/12. st., kojoj je bila srušena polukružna apsida. Ta je pregradnja izvršena u doba romanike (13/14. st.). Tako je lađa stare crkve postala prezbiterij nove, a na oltaru sa strane evanđelja urezan je monogram župnika Stojše. U crkvi je grob bračkih arhiprezbitera (ujedno nerežiških župnika) s latinskim gotičkim natpisom, sastavljenim metrički, iz 14. st. Spominje arhiprezbitere sa starohrvatskim imenima: Purča i Stojša. Na južnom unutarnjem zidu je ploča s latinskim natpisom iz 1733. godine, a komemorira ukop mladoga sina onodobnoga bračkoga kneza. Na drvenom baroknom oltaru pala je akad. slikara Ivana Krstulovića iz 1882. god. (obnovljena je u Splitu 1988. godine). Dimenzije četvrtaste apside su 4 x 6 m, a crkvene lađe 7,50 x 6 m. Oko crkve je najstariji dio groblja s velikim grobnim pločama, uobičajenima od 13. do 15. st. Inače se u crkvi i oko nje ukapalo od njezina postanka, a od 1827. godine ondje je mjesno groblje.

3. *Crkva Presv. Trojstva*, u nerežiškom polju. Njezina se gradnja može datirati do 12. st. Pačetvorina je dimenzija 4,50 x 5,50 m, s polukružnom apsidom, koju ispunja pala akad. slikara Ivana Krstulovića iz 1880-

ih godina, usred koje je stari Gospin kip iz župne crkve, odakle je amo prenesen 1842. godine. Na kamenom supedaneju oltara urezan je kalež i godina 1711. Crkva je sagrađena na 2-3 m visokoj (grobnjoj ili obrednoj?) gomili. Kod crkve su u prvoj polovici 17. st. susljedno boravila dvojica svjetovnjaka iz Nerežišća i obrađujući zemlju živjela pustinjački, a od 1663. do 1724. godine ondje su stanovali i obrađivali zemlju poljički svećenici glagoljaši.

4. *Crkva sv. Margarite*, na istoimenom mjesnom trgu. Oko 1300. godine sagrađila ju je u gotičkom stilu Margarita de Gardellis i prvi se put spominje u njezinoj oporuci 1350. godine. Dimenzije su crkvene lađe 6 x 7 m, četvrtaste apside pak 3 x 3,50 m. Bila je posvećena. Ima najljepšu ponutricu od svih mjesnih crkava, izuzev župne. Danas je na njezinu oltaru novija pala. Crkva je imala svoju nadarbinu, a kao patroni mijenjale su se pojedine nerežiške, zadarske, hvarske i pučiške obitelji. Hvarski biskup Lovro Michaeli (1473.-1486.) utemeljio je kod te crkve samostan dominikanskih trećoredica ("picokare"), koje su ondje boravile do 1663. godine. Sudeći po njegovu izduženom obliku, zvono bi moglo biti staro koliko i crkva.

5. *Crkva sv. Petra i Pavla*, sagrađena je u romaničkom stilu na istoimenom mjesnom trgu (u doba gradnje crkve to je bila livada zvana Rudina), za upravljanja hvarskom biskupijom biskupa Beneventa (1385. - 1412.), koji je crkvu posvetio. To je pačetvorina dimenzija 5 x 7 m, s polukružnom apsidom. Unuka oporučnoga graditelja crkve, bračkoga plemića Vukoša, udala se u Zadar, u obitelj De Fumatis pa je razumljivo što se oni navode kao graditelji crkve, koju su opskrbili nadarbinom. Patronat su nad njom imale razne zadarske i trogirске obitelji. Na oltaru je potpisani kameni reljef Nikole Lazanića, napravljen - kako je na njemu urezano latinskim jezikom - troškom Šimuna Bunića 1578. godine. Kamena škropionica na sebi ima urezanu godinu 1604. (Na crkvenoj apsidi raste mali bor, stariji više od stotinu godina; zaštićen je kao prirodna rijetkost).

6. *Crkva sv. Roka*, neposredno iza župne crkve, sagrađena iz zavjeta u ranogotičkom stilu 15. st. Njezin je tlocrt pačetvorina dimenzija 4,50 x 5,50 m. Na njezinu drvenom oltaru prvotno je stajala pala, a danas je svečev kip, nabavljen oko 1890. godine.

7. *Crkva sv. Filipa i Jakova*, u blizini mjesta s jugozapada, iz 15. st., obnovljena u 18. st. Sagrađila ju je nerežiško-bolska obitelj Martinis, opskrbila nadarbinom i stalno je nad njom imala patronatsko pravo. Njezin

kameno-mramorni oltar s reljefom, po svojoj prilici mletačkog auktora, nastao je oko 1720. godine. Dimenzije su crkvene lađe 5 x 4,50 m, a četvrtaste apside 2 x 3 m.

8. *Crkva sv. Frane Asiškoga*, iz 1676. - "svete godine", kako je latinskim jezikom urezano na njezinu nadvratniku. Sagrađio ju je Frane Grassi, opskrbio nadarbinom, a njegovi su potomci nad njom imali patronsko pravo. Njezin je tlocrt pačetvorina dimenzija 4,50 x 5,50 m. Na kameno-mramornom oltaru danas je pala iz 19. st.: kopija Murillove slike sv. Frane.

9. *Crkva sv. Josipa*, iz 1710. godine. Sagrađio ju je uz svoju kuću Frane Defilippis (njegov je grb na crkvenom pročelju), opskrbio nadarbinom, a njegovi su nasljednici bili patroni. Dimenzije su crkvene lađe 6,50 x 6,50 m (nad vratima ima galeriju), a četvrtaste apside 4,50 x 5 m. Barokna pala - kopija Renijeve slike sv. Josipa - koja je stajala na prvotnomu drvenom oltaru, čuva se u kući Defilippis. Oko 1900. godine izrađen je današnji kameno-mramorni oltar i na nj postavljen svečev kip.

10. *Crkva sv. Ivana Krstitelja*. Kako je latinskim jezikom urezano na njezinu pročelju, sagrađio ju je Ivan Dubravčić 1725. godine. U crkvi - pačetvorina dimenzija 3,50 x 5 m - je drveni oltar s palom. Crkveno zvono ima na sebi urezan natpis: *A.D. 1778, OPUS C.D.V.*

Sve popisane crkve, osim one sv. Jurja, imaju zvonik "na preslicu", ali su danas bez zvona one sv. Roka, sv. Filipa i Jakova te sv. Frane.

* * *

Od 1938. godine u samostanu čč. ss. Službenica milosrđa ("ančele") - koje su u mjestu od 1936. godine - *kućna je kapela Srca Marijina*, s drvenim oltarom prema puku. U kapeli se čuva Presveti Sakrament.

* * *

Oko 2,5 km jugozapadno od Nerežišća danas su ostaci *crkve sv. Teodora*, koju porušenom nahodimo već u 16. st. Njezini osnovni zidovi pripadaju starokršćanskom razdoblju, a bila je dograđena od 11. do 13. st.

(Druga porušena crkva, sv. Andrije - zvana sv. Jadre - u nerežiškom polju pripada župi Donjega Humca.)

Sve do 1621. godine, naime do utemeljenja župe u Milni, nerežiška je župa obuhvaćala sav zapadni dio otoka, sve do mora. Na tom području, koje danas ne pripada nerežiškoj župi, dvije su crkve koje su svojim postankom zapravo nerežiške crkve.

1. *Crkva Gospe Stomorice*, sjeveroistočno od Ložišća. Stil je crkve predromanički, a građena je svršetkom 11. ili početkom 12. st. Pačetvorina s apsidom, u kojoj je drveni oltar s palom B. Bossija, izrađenom oko 1700. godine. Naziv Stomorica nastao je od latinskog "Sancta Maria", a naslovnik je crkve Uznesenje Marijino. Sve do Prvoga svjetskog rata na Veliku Gospu rano ujutro (prema običajniku iz 1899. godine polazak na 2 sata iz Nerežišća) odlazio je jedan od dvojice župnih pomoćnika, zajedno s nerežiškim pukom, na Stomoricu, gdje se pjevao Gospin život i celebrirala misa .

2. *Crkva sv. Martina*, na brežuljku s lijeve strane ceste iz Bobovišća prema Milni. Pačetvorinasta je tlocrta s polukružnom apsidom pa se, kao i slične bračke crkve, može datirati u 11. dotično 12. st. Na pročelju joj je gotički zvonik na preslicu iz 14. st. Njezin je oltar s kamenim renesansnim reljefom, na kojemu se vide odjeci rada Nikole Firentinca. Zemljišta oko crkve sve do u Bobovišku Luku do Drugoga svjetskog rata pripadala su nerežiškom župniku. Budući da je uživao prihode crkvene nadarbine, nerežiški je župnik bio dužan celebrirati u toj crkvi na dan njezina naslovnika. Zapisano je da se to obdržavalo još polovicom 19. stoljeća.

PRILOG II.

POPIS NEREŽIŠKIH ŽUPNIKA

Na nerežiškom području, koje je bilo nastanjeno u pretpovijesti, kršćanstvo je rašireno već u prvim stoljećima poslije Krista. Nerežiška je župa jedna od najstarijih na Braču, a samo je naselje po svojem postanku hrvatsko (nerez = neobradivo zemljište). Utemeljeno se drži da su Hrvati ondje bili već u 7. st. Godine 1000. mjesto je postalo upravno otočko središte i ostalo do godine 1827., kad se ono premjestilo u Supetar.

Utemeljenjem hvarsko-bračke biskupije 1147. godine, nerežiški je župnik bio imenovan bračkim arhiprezbiterom (nadpopom). Uz njegovu je osobu, premda ne redovito, bila vezana i služba biskupskog vikara za Brač. Predaja, zapisana početkom 19. st., drži da je brački arhiprezbiter u osobi nerežiškog župnika "stariji više stotina godina od hvarske biskupije". Naime, još dok su otoci današnje hvarske biskupije bili u sklopu splitske nadbiskupije, na njima je stolovao nadbiskupov namjesnik - arhiprezbiter, ali se ne zna točno gdje je boravio. (Ugledan brački povjesnik don Andrija Ciccarelli zastupa mišljenje da je to bilo na Braču).

1. BARNABA 1228.
2. PURČA 1288.
3. STOJŠA 1320 . . . 1338 .
4. DUJAM HRANKOVIĆ iz raseljenoga bračkog naselja Gradac (hvarski biskup od 1421-1422) ... 1405 - 1421
- 5 MATE (ZAGO iz Nerežišća?) 1421 - 1436
6. GRGUR RADOJEVIĆ iz Nerežišća 1436 - 1483
7. MARIN ŠIMUNIĆ iz Nerežišća 1483 - 1515
8. MARKO VIDOŠEVIĆ iz Nerežišća 1515 - 1533
9. JERONIM DUBRAVČIĆ iz Nerežišća 1533 - 1555
10. FRANE JERČIĆ iz Nerežišća 1555-1575
11. JURAJ DRIVODILIĆ iz Nerežišća 1575-1603
12. IVAN TEVELJIĆ iz Jelse 1603 - 1621
13. JURAJ MARTINČIĆ iz Škripa 1621 - 1651
14. ŠIMUN CERINEO iz Nerežišća 1651 - 1683
15. ANTE MLADINEO iz Pučišća 1683 - 1684
16. DDr. ANTE FILIPPI iz Nerežišća 1684 - 1695

17. MATE ŽUVIĆ iz Nerežišća 1695 - 1721
18. ANTE LALINOVIĆ iz Nerežišća 1721 - 1722
19. IVAN CVITANIĆ iz Nerežišća 1722 - 1733
20. ANTE LALINOVIĆ (2. put) 1733 - 1735
21. DDr. JERONIM BONAČIĆ iz Milne Najznamenitiji nerežiški župnik uopće. Zaslужan za izgradnju i uređenje župne crkve u današnjem obliku. Prvenstveno za njezine potrebe tiskao je 1743. (i 1761.) katekizam na hrvatskom jeziku. (šibenski biskup od 1759-1762) 1735 - 1759
22. ANDRIJA PAVIŠIĆ iz Nerežišća 1759 - 1762
23. DDr. FRANE BONAČIĆ iz Milne 1762 - 1788
24. LUKA KEVEŠIĆ iz Nerežišća 1788 - 1789
25. IVAN METLIČIĆ iz Kaštel-Novog 1789 - 1805
26. MIHOVIL HARAŠIĆ iz Nerežišća 1805 - 1826
27. VINKO VITAIĆ iz Supetra 1826 - 1835
28. FRANE SCARNEO iz Milne 1835 - 1845
29. NIKOLA DEFINIS iz Sutivana 1845 - 1855
30. ANTE RADUNIĆ iz Kaštel-Novog 1855 - 1864
31. JURAJ ZUDENIGO iz Staroga Grada 1864 - 1872
32. ŠIMUN NIGOEVIĆ iz Nerežišća 1872 - 1884
33. STJEPAN SAPUNAR iz Ložišća 1884- 1886
34. MATE ŠKARIĆ iz Postira 1886 - 1895
35. Dr. ANTE MILIĆEVIĆ iz Omiša 1895 - 1903
36. GRGO PEĆAREVIĆ iz Visa 1903 - 1908
37. KUZMA VUČETIĆ iz Hvara 1908 - 1931
38. JAKOV LUŠIĆ iz Vrbanja 1931 - 1939
39. IVAN BABAROVIĆ iz Milne 1939 - 1962
40. IVAN ETEROVIĆ iz Pučišća 1962 - 1977
41. MILIVOJ VIDOŠEVIĆ iz Vrbanja 1977 - 1978
42. ANDRIJA MARDEŠIĆ iz Komiže 1978
43. PAVAO BJAŽEVIĆ iz Komiže 1978
44. SLOBODAN ŠTAMBUK iz Selaca
(hvarski biskup od 1989.)1978 - 1981
45. ANDRIJA URSIĆ iz Selaca 1981 - 1989
46. JAKŠA RUBINIĆ iz Vrisnika 1989

Zusammenfassung

DIE PFARRKIRCHE VON NEREŽIŠĆE AUF DER INSEL BRAČ

Josip Franulić

Anläßlich des 400jährigen Jubiläums des Aufbaus der Pfarrkirche von Nerežišće auf der Insel Brač, erforscht der Autor die Geschichte dieses kirchlichen Baus. Aufgrund des Archivmaterials und der bestehenden Literatur, verfolgt er drei auf demselben Ort nacheinander gebaute Kirchen: die erste bis 1593; die zweite 1593-1730; die dritte - heute bestehende - der sich der Autor am meisten widmet.

Besondere Achtung schenkt der Autor den Denkmälern des kulturellen und religiösen Leben in der Kirche von Nerežišće: den Altären, der Orgel, den Glocken, den Gräben, der Sakristei, den Metall- und Textilgegenständen, den Statuen, den Gemälden, den Büchern, den Handschriften.

Danach analysiert er das liturgische Leben während der Meßfeiern, der Sakramente, des Stundengebetes, der Predigten, der Prozessionen, der Besuche des Bischofs und des Religionsunterrichts.

Im einem besonderen Kapitel bearbeitet er die Schwierigkeiten durch die die Pfarrkirche und Pfarrei vor dem Beginn, während, und unmittelbar nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs gegangen sind.